

Cuma Günündeki İcabet Vakti ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Mahmut Bingül*

Öz

Hız. Peygamber'in, duaların kabul olacağına dair işaret ettiği vakitle alakalı aktarımlar ele alındığı bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Cuma günündeki icabet vaktiyle ilgili çeşitli rivayetler isnatları bakımından analize tabi tutulmuştur. Rivayetlerin farklı varyantları tespit edilerek isnat şemaları oluşturulmuştur. Daha sonra rivayetle ilgili ulaşılabilen ilk kaynağındaki ravileri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Senetlerin tamamındaki ravileri tek tek incelemek hem bu çalışmanın hacmine uygun görülmemiş hem de gereksiz bulunmuştur. Çünkü elde edilen ilk kaynaktaki raviler ile genel bir kanaat oluşmuştur. Rivayetler arasından bir tane vaktin belirsizliğine işaret eden, birer tane de öğle ve ikindiye işaret eden meşhur aktarımlar değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ravileri hakkında cerh-ta'dil kitaplarından bilgiler aktarılan rivayetler daha sonra bütünsel olarak incelenmiştir. Bu bağlamda müntehâ, senet sayısı, ittisâl, ve sıhhat durumları hakkında genel bir tetkik yapılmıştır. İkinci bölümde ise aktarılan rivayetlerle ilgili bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. Hadisler arasında farklılıklar bulunsa da asgarî müşterekleri olan lafız ve manâ tespit edilerek onlar üzerinden metin değerlendirmesi yapılmıştır. Ardından icabet vaktine işaret eden çeşitli görüş ve rivayetler ele alınmıştır. Bunlar arasında meşhur olmuş görüşler ulaşılabilen ilk kaynaklarıyla beraber verilmiştir. Görüş sahiplerinin dayandıkları deliller aktarılmıştır. Ardından bazı çevreler tarafından bu vakitle ilgili yapılmış önerilere yer verilerek hadisler arasındaki ihtilafın çözüm metotları aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cuma, Dua, İcabet Vakti

---

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Doktora Öğrencisi,
mbingül1694@gmail.com

Evaluation Hadiths About Times That Prayers are Accepted on Friday

Abstract

In this study, which is named “Examining Hadiths About Times That Prayers Are Accepted On Friday”, the hadiths about the time that the prophet Muhammad’s pointed out that prayers will be accepted are examined. This study consists of introduction and two parts.

In the first part, various hadiths related to the time when the prayers were accepted on Friday were analyzed in terms of sened. Different variants of hadiths have been determined and schemas of isnad have been created. Then, general information about narrators in the first hadith source that can be reached has given. To examine the narrators in all of the seneds one by one was found not suitable for the volume of this study and was found unnecessary. Because a general opinion has been formed with the narrators in the first source obtained. Among the hadiths, famous hadiths that point to the uncertainty of time and one for noon and afternoon has evaluated. The hadiths about the narrators given informations in the Cerh ve’t-ta’dîl books was later examined holistically. In this context, a general investigation was carried out on münteha, number of seneds, ittişal, and şihhat.

In the second part, some evaluations about these hadiths are stated. Although there are differences between the hadiths, the minimum common words and meanings were determined and text evaluation has made on them. Then, various opinions and hadiths were analyzed about when prayers were accepted. Among these, famous views were given together with their first available sources. The evidence on which the opinion-holders were based was examined. Then, some of the suggestions made about this time by some circles and the solution methods of the dispute between the hadiths were expressed.

Key Words: Friday, Prayer, Time That Prayers Are Accepted

Giriş

Dînî inanç sistemlerinin hemen hepsinde, aşkın bir varlıktan, arzu ve istekleri dilemek şeklinde gerçekleştirilen bir ritüel bulunmaktadır. İslâm dinine mensup Müslümanların da yüce yaratıcıya dua adı altında arzu ve isteklerini sundukları bir ibadet çeşidi bulunmaktadır. İslâm peygamberi

H.z. Muhammed de (s.a.v) birçok kez duanın önemine vurgu yaparak insanları teşvik etmiştir.

H.z. Peygamber'in bazı gün ve geceler hakkında fazilet bildirimleri bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de bu çalışmada ele alınacak olan Cuma günündeki faziletli vakittir. H.z. Peygamber, Cuma gününde duaların kabul edileceği kıymetli, ancak kısa bir vaktin olduğunu ifade etmiştir. Kaynaklarda konuyla ilgili oldukça çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bazı aktarımlar vaktin tayinine dair bilgi vermezken bir kısmı da farklı zamanları işaret etmektedir. Konu hakkında çeşitli rivayetlerin bulunmasının doğal bir sonucu olarak, ilk dönemden itibaren Müslümanlar arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde söz konusu vakitle alakalı çeşitli rivayetlere yer verilmiştir. Bunlardan belirsizlik ifade eden ve vaktin tayinine işaret eden rivayetlerden birer tanesi isnat analizine tabi tutulmuştur. Senedi bakımından incelenen rivayetler ulaşılabilen ilk kaynaktaki râvîler bağlamında değerlendirilmiştir. Ulaşılan bütün rivayetlerin senet analizi, hem bu çalışmanın hacmi için uygun bulunmamış hem de analizi yapılan rivayetler sonucunda istenilen sonuca ulaşıldığı için gerekli görülmemiştir. Aktarılan bilgiler ışığında rivayetler hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise vakitle alakalı bildirilen hadislerden elde edilen ortak lafız ve mana üzerinde bir metin değerlendirmesi yapılmıştır. Ardından vaktin tayiniyle alakalı rivayetlere ve görüşlere yer verilmiştir. Birbirine farklı görünen rivayetlerle ilgili değerlendirme ve öneriler belirtilmiştir.

Bu çalışmada ilk dönemlerden itibaren hakkında çeşitli ihtilafların bulunduğu icabet vaktiyle ilgili mevcut rivayetleri ele alarak, bu alandaki öngörülerini değerlendirmek hedeflenmiştir.

I. Hadislerin Senetleri Bakımından İncelenmesi

Bu çalışmada Cuma gününde mevcut olduğu aktarılan, duaların kabul edildiği vakit ile alakalı rivayetler bir araya getirilecektir. Bu vakitle alakalı bilgiler, hadisin bazı varyantlarında belirsiz bırakılmışken bazı rivayetlerde ise farklı vakitlere işaretlerde bulunulmuştur. Konuyla alakalı hadislerin rivayet tarihleri bu araştırmanın hacmi açısından oldukça fazladır. Bundan dolayı söz konusu rivayetlerden üç tanesinin isnat zinciri

ve analizlerine yer verilecektir. Bunlardan ikisi vaktin tayinine işaret eden, diğeri ise vaktin sınırlarına herhangi bir işaretle bulunmayan ancak rivayetler arasındaki müşterek manayı içeren rivayettir.

Kuvvetli olduğu kabul edilen hadislerde yer alan bilgiler incelendiğinde, icabet saati ile alakalı iki vakte işaret edildiği görülmektedir. Bunlardan birisi öğlen, diğeri ise ikinci vaktinin son dilimidir. Bu rivayetler senet bakımından incelenecektir. Ancak bundan önce hadis kaynaklarında bulunan tarîkleri tespit edilecek ve isnat şemaları oluşturulacaktır. Bu aşamaların ardından hadis rivayetlerinin isnâdlarında yer alan râvîler tanıtılacak ve cerh ta'dîl durumları tetkik edilecektir. Son olarak ise isnatları incelenen hadisler hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Hakkında genel bir kanaate ulaşabilmek adına, bahsi geçen vakitle alakalı belirsiz ifadelerin kullanıldığı bununla beraber farklı zamanlara işaretlerin bulunduğu rivayetlerden yalnızca birer tanesi incelenecek ve rivayetler arasında ulaşıldığımız ilk kaynağında yer alan râvîler tetkike tabi tutulacaktır. Ardından haklarında malûmat verilmiş olan râvîlerden hareketle hadislerin değerlendirmesi yapılarak senetleri hakkında bir analiz yapılacaktır.¹ Sonuç olarak Hz. Peygamber tarafından bildirilen icabet vaktiyle alakalı genel bir kanaat ortaya konulacaktır.

1.2. Rivâyet Tarîkleri ve İsnad Şemalarının Oluşturulması

Metin analizinde olduğu gibi² hadisler, isnatları bakımından analize tabi tutulduğunda da öncelikle kaynaklarda yer alan tariklerinin tespit edilmesi ve sonrasında tarikleri bütün olarak görebilmek için isnat şemalarının oluşturulması, çalışmanın anlaşılabilirliğine olumlu yansıtacaktır.

Yukarıda bahsedildiği üzere, bu çalışmada isnat tahliline tabi tutulacak hadisler, öncelikle vaktin belirsiz bırakıldığı, ardından hakkında iki farklı zamana işaret eden hadislerin senetleri incelenecektir. Bu bağlamda incelenecek hadislerden ilki, birinci hadis olarak ele aldığımız Ebû Hureyre (v. 58)³ kanalıyla gelen rivayettir. İkincisi, Ebû Bürde (v. 103)

¹ Selçuk Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış (Tespît-Anlama-Anlatma Bağlamında Bir İnceleme)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 120.

² Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 198-199.

³ Bu çalışmada vefat tarihleri yalnızca hicrî olarak verilecektir.

tarafından babası Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'den (v. 42) nakledilen ve ikinci hadis olarak aktardığımız rivayettir. Üçüncüsü ise yine Ebû Hureyre'den gelen ve üçüncü hadis olarak ele alınan rivayet olacaktır.

Şimdi bahsedilen rivayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle hadislerin metinleri, ardından yer aldığı kaynaklardaki isnat şemaları ve râvî zincirleri verilecektir.

1.2.1. Birinci Hadis

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ: «فِيهِ سَاعَةٌ، لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ، وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي، يَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى شَيْئًا، إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ» وَأَشَارَ بِيَدِهِ يَقُولُهَا

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber, bir gün Cuma gününden bahsederek; “Bu günde öyle bir vakit vardır ki; müslüman bir kul, o vakte denk gelecek şekilde namaz kılar ve dua eder halde Allah'tan bir şey isterse, Allah'ta ona dilediklerini verir.” demiştir. Ardından Hz. Peygamber, bu zamanın çok kısa olduğunu ifade etmek için eliyle işarette bulunmuştur.”⁴ Rivayet ağı oldukça geniş olan bu hadisin isnat şeması şu şekildedir:

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* 2, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâr-u Tavki'n-Necât, 2001), “Cuma”, 35, “Talak”, 23; Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ty.), “Cuma”, 13, 14, 15, 16; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvî'nî İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ty.), “İkâmetu's-salâti ve's-sünneti fihâ”, 99; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, nşr. Abdu'l-Fettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebu'l-Matbuâti'l-İslâmî, 1986), “Cuma”, 45; Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), “Cuma”, 15; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnâvût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 12/62, 12/440, 13/117-118, 13/225, 15/112, 16/203.

1.2.1.1. Birinci Hadisin İsnat Analizi

Bu rivayetin isnat şemasına bakıldığında, en eski kaynak olarak Malik'in (v. 179) *Muvatta* adlı eserinde geçtiği görülmektedir. Bundan dolayı söz konusu rivayetin isnat ağı, Mâlik'in râvîleri bağlamında incelenecektir.

1.2.1.2. Malik Rivayetinin İsnat Ağı ve Analizi

Malik'in *Muvatta* adlı eserinde bulunan bu hadisin isnat ağı şu şekildedir:

Hz. Peygamber (s.a.v) → Ebû Hureyre (v. 58) → Abdurrahman b. Hürmüz el-Â'rec (117) → Ebu Zinad Abdullah b. Zekvan (129) → Malik b. Enes (179)

1.2.1.1. Ebû Hureyre Abdurrahman b. Sahr (v. 58)

İsmi hakkında birçok ihtilaf olmasıyla beraber,⁵ Abdurrahman b. Sa'd ez-Zührî, Muhammed b. İshak'tan rivayet edildiğine göre Ebû Hureyre'nin en bilinen isminin, Abdurrahman b. Sahr olduğu bilinmektedir. Ebû Nuaym ile İbn Mende'de bu görüşü desteklemektedirler.⁶

Yemen'de yaşayan Ezd kabîlesinin Devs kolundan olan,⁷ Ebû Hureyre'nin, ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Hz. Peygamber'in ona vermiş olduğu Ebû Hureyre künyesi ile meşhur olmuş bir sahabîdir. Hicrî 7. senede müslüman olmuştur. Suffa'da ilim tahsil ederek, vefatına kadar Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamıştır. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ubey b. Kâ'b, Usâme b. Zeyd, Hz. Aişe gibi sahabelerden hadis öğrenmiştir. Kendisinden de İbn Ömer, İbn Abbas, Câbir ve Enes b. Mâlik gibi sahabeler hadis rivayet etmiştir. Bununla beraber, kibarû't-tabîinden aralarında Selmân, Ebû Hazm, Mervân b. Hakem, Saîd b. Müseyyib ve Urve b. Zübeyr gibi râvîlerin bulunduğu birçok kişi rivayette bulunmuştur. Buhârî, ilim ehlinde yaklaşık sekiz yüz kişinin

⁵ Ebû Amr Muhammed b. Abdilber İbn Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-eshâb* (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 4/1768; Ebû Fadl Ahmed b. Hacer Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Hindistan: Matbaat-u Dâirati'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1908), 12/262.

⁶ Ali b. Muhammed el-Cezerî İbn Esîr, *Usdu'l-ğâbe fî ma'arifeti's-sahabe* (Beyrut: Daru'l-Fikir, 1989), 3/357.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâ'd İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 4/242.

ondan hadis rivayet ettiğini ve yaşadığı sırada en çok hadis ezberlemiş kişi unvanına sahip olduğunu söylemiştir.⁸

1.2.1.2. Abdurrahman b. Hürmüz el-Â'rec (v. 117)

Medine'de doğmuş olan Abdurrahman b. Hürmüz'ün künyesi Ebû Dâvûd'dur. Kendisi, orta seviyeli tabiîn tabakasındandır.⁹ Abdurrahman b. Hürmüz el-Â'rec, Mervân b. Hakem, Muâviye b. Ebû Süfyân, Ebû Sâid el-Hudrî, Ebû Seleme, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Zem'a ve Ebû Hureyre gibi önemli şahsiyetlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden ise Eyyûb es-Sahtiyânî, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve daha birçok kişi hadis rivayet etmiştir.¹⁰

Zehebî, (v. 748) Abdurrahman b. Hürmüz'ün Arap dili edebiyatına dair ilimlerde oldukça mahir olduğunu ve Kureyş halkının neseplerini, en iyi bilen kişi olduğunu söylemiştir.¹¹ Ayrıca kendisinin mushaf yazdığı da rivayet edilmiştir.

Ali b. Medîni'ye, (v. 234) Ebû Hureyre'nin talebeleri hakkında bazı sorular yönetilirken, Â'rec'de sorulmuş, o da sika bir râvî olduğunu söylemiştir. Ebû Zûr'a da (v. 281) güvenilir bir râvî olduğu kanaatindedir.¹² İclî, (v. 261) Abdurrahman b. Hürmüz'ün Medineli, tabiîn tabakasından ve sika bir râvî olduğunu¹³ aktarmıştır.

Abdullah b. Fazl, Â'rec'in sika ve çok hadis rivayet eden bir râvî olduğunu aktardıktan sonra seksen yaşında İskenderiye'de 117 senesinde vefat ettiğini belirtmiştir.¹⁴

⁸ Ebû Fadl Ahmed b. Hacer Askalânî, *el-İsabe fî temyîzi's-sahabe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 7/348-362.

⁹ Ebû Fadl Ahmed b. Hacer Askalânî, *Takrîbu't-tehzîb* (Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1986), 1/352.

¹⁰ Yusuf b. Abdurrahman Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetu'r-risale, 1980), 17/467- 469.

¹¹ Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1985), 5/70.

¹² Mizzî, *et-Tehzîb*, 17/470-471.

¹³ Ahmed b. Abdullah İclî, *Marifetu's-sikât* (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 2/89; Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 6/290.

¹⁴ İbn Sâ'd, *Tabakât*, 5/216.

1.2.1.3. Ebû Zinâd Abdullah b. Zekvân (v. 130)

Abdullah b. Zekvan hicrî 65 yılında doğmuştur. Künyesi Ebû Abdurrahman'dır. 5. tabakadan olup tabîinin küçüklerindedir. İbn Hacer'e göre güvenilir bir râvîdir¹⁵ Kendisi için kullanılan Ebü'z-Zinâd lakabından hoşlanmadığı bilinmektedir. Onun üveysî olduğu aktarılmaktadır.¹⁶ Abdullah'ın babası Zekvân'ın Hz. Osman'ın eşi olan Remle'nin veya onun kızı Âişe'nin ya da Hz. Osman'ın aile efradından herhangi birisinin âzatlî kölesi olduğu bilinmektedir. Bununla beraber Zekvan'ın, Hz. Ömer'in katili olan Ebû Lü'lü'ün kardeşi olduğu da aktarılan bilgiler arasında yer almaktadır.¹⁷

Kendisi, Enes b. Mâlik, Ebû Ümâme b. Sehl, Şa'bî, Hz. Osman'ın oğlu Ebân, Saîd b. Müseyyib, Hârice b. Zeyd, pek çok hadisini rivayet ettiği Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Said b. Müseyyib, Süleyman b. Yesâr ve Urve b. Zübeyr gibi önemli şahsiyetlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de İbrahim b. Ukbe, Süfyan b. Uyeyne, Malik b. Enes, Hişam b. Urve, gibi önemli râvîler hadis aktarımında bulunmuştur.¹⁸

Ali b. Medînî onun, Medine'de yaşayan büyük tâbiîlerden hemen sonra gelen Zührî, Yahya b. Saîd ve Bukeyr b. Eşec gibi bilgin insanlar arasında yer aldığını bildirmektedir.¹⁹ Ahmet b. Hanbel'den nakledildiğine göre Süfyân es-Sevrî, Abdullah'ın hadiste emîrû'l-mü'minîn olduğunu söylemiştir.²⁰ Ayrıca onun, yaşadığı zamandaki birçok muhaddisten daha bilgin bir insan olduğu belirtilmiştir.²¹ Yahyâ b. Maîn (v. 233) ve Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Zekvan'ın güvenilir olduğunu ifade etmişlerdir. Buhârî'nin görüşüne göre Ebû Hüreyre'nin en güvenilir rivayet senedi,

¹⁵ Askalânî, *Takrîb*, 1/302.

¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr* (Haydarabad: Dâîratu'l-Me'ârifî'l-Usmâniyye, ty.), 5/83.

¹⁷ Mizzî, *et-Tehzîb*, 14/478.

¹⁸ Mizzî, *et-Tehzîb*, 14/478.

¹⁹ Mizzî, *et-Tehzîb*, 14/479; Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk* (Beyrut: Daru'l-Fikir, 1995), 28/55-63.

²⁰ Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1952), 5/49.

²¹ Abdurrahman b. Amr Ebû Zür'a, *Târîhu Ebî Zür'a ed-Dimeşki* (Dimeşk: Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, ty.), 1/413.

Abdullah b. Zekvan → Abdrrahman b. Hürmüz el-A'rec → Ebû Hüreyre kanalıyla gelen hadislerdir.²²

İclî ve Ebû Hâtim de Abdullah b Zekvân'ın tabiin tabakasından, güvenilir, sünnete bağlı ve fakih bir hadisçi olduğunu ifade ettikten sonra güvenilir râvîlerin kendisinden yaptığı rivayetlerin, birçok ahkâma delil olma niteliği taşıdığını açıklamışlardır. Yaptığı rivayetlerin geneli Kütüb-i Sitte'de bulunmakta olan Abdullah, hadis alanında olduğu kadar fıkıh, şiir ve hesap ilimlerinde de bilgisine danışılan bir şahsiyetti. Çevresini saran yüzlerce öğrencisi ile Mescid-i Nebvî'ye doğru ilerlerken kendisini gören Abdürabbih b. Saîd onun bu haliyle bir sultana benzediğini, etrafındaki talebelerin de kendisine hadis, fıkıh, hesap ve içinden çıkamadıkları birçok dinî meseleyi sorduklarını anlatmaktadır. Leys b. Sa'd'ın aktardığına göre tamamı tâbiünden olan 300 kişi civarında talebeye fıkıh, şiir ve benzeri ilimleri okuturdu. Ancak daha sonra kendisinin talebeleri, Rebâtürre'yin ilim meclislerine geçince yalnız kalmıştır. Medine ziyareti esnasında bahsedilen iki kişiyle de görüşen Ebû Hanîfe, fıkıh bilgisi açısından Abdullah b. Zekvân'ın daha ileri bir düzeyde olduğunu bildirirken, Ahmed b. Hanbel ise daha genel bir ifade ile onun Rebâ'dan daha bilgin bir zat olduğunu belirtmiştir. Vâkîdî, (v. 207) Abdullah b. Zekvân'ın hicrî 130 yılında Ramazan ayının 17. gününde 66 yaşındayken vefat ettiğini aktarmıştır.²³

1.2.1.4. Malik b. Enes (v. 179)

Kendisinin tam adı ve künyesi Mâlik b. Enes b Mâlik b. Ebî Amir b. Amr el-Esbehî Ebû Abdillâh el-Medenî'dir. Hicrî 93 yılında doğmuştur. Yedinci tabakadan olup etbâu't-tabîînün büyüklerindedir.²⁴

İmam Mâlik yaşadığı dönemin en önemli ilim merkezlerinden birisi olan Medine'de yetişmiştir. Önceleri ilmî çalışmalara önem vermeyerek güvercinlerle ilgilenen Malik, bir gün babasının kendisine yönelttiği soruya kardeşi Nadr'ın doğru, kendisinin ise hatalı yanıt vermesi ve babasının ona; "Güvercinlerle uğraşmak seni ilimden geri bıraktı." demesi üzerine ilim

²² Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rifeti li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri, 1963), 2/418-420.

²³ Mizzî, *et-Tehzîb*, 14/480-483; Ayrıca bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 28/55-63.

²⁴ Askalânî, *Takrîb*, 1/516.

tahsiline karar vermiştir. Eğitim hayatına öncelikle Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'den hadis dersleri dinleyerek başlamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'i de bu süre zarfında ezberlemiştir. İlk Hocasının yanında yıllarca ilim tahsil ettikten sonra yine Medine bölgesinde ün salmış, meşhur fakih Rebîâtürre'y'in ilim meclisine katılmaya başlamıştır. Ardından Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Eyyûb es-Sahtiyânî, Nâfi', Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Hişâm b. Urve ve Ebü'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman gibi âlimlerin ders halkalarına katılmıştır. Kendisinin yüzlerce hocadan hadis rivayet ettiği aktarılmaktadır. Fakat Malik'in; "İşte bu ilim dinin ta kendisidir; onu kimlerden öğrendiğinize itina gösterin. (Mescid-i Nebevî'yi işaret ederek) Şu sütunların önünde 'Hz. Peygamber şöyle buyurdu' diyerek rivayette bulunan yetmiş kişi gördüm, ancak onların hiçbirinden bir şey almadım. Aslında onlardan herhangi birine beytülmâl teslim edilse gayet güvende olur, kimsenin gözü arkada kalmazdı. Yani o seviyede doğru ve güvenilir insanlar. Fakat onlar bu iş için ehliyet sahibi kişiler değillerdi. İbn Şihâb ez-Zührî buraya gelince, ondan ilim almak için kapısında kalabalıklar oluşturduk"²⁵ sözü, onun hoca tercihi ne kadar titiz davranan bir kişi olduğunu göstermektedir. Üstün zekâsı ve gayreti sayesinde kısa bir zaman içinde ilimde derinleşen ve hocalarının beğenisini kazanan Mâlik henüz yirmi yaşlarında iken ders halkaları kurmaya ve fetva vermeye başlamıştır. Mescid-i Nebevî'de başlatmış olduğu ilim faaliyetleriyle, kısa bir zaman zarfında şöhreti şehir sınırlarını aşmıştır. İslâm dünyasının dört bir yanından ziyaretine gelen talebeler ondan hadis öğrenmek ve fikhî tecrübelerine danışmak için sıraya girmişlerdi. Özellikle hac mevsimleri sırasında ders halkasında büyük izdiham yaşanırdı.²⁶

Kaynaklara bakıldığında, Mâlik'in binlerce hadis ezberlediği ancak bu husustaki hassasiyetinden dolayı, oldukça az rivayette bulunduğu aktarılmaktadır. Çok hadis rivayet eden kişilerin bu davranışlarını hoş görmediği bilinmektedir. İnsanlar, kendisinden hadis öğrenmek için geldiğinde, mutlaka boy abdesti aldığı, güzel kokular süründüğü, cübbesini giydiği, uzunca bir sarık sardığı ve oldukça vakarlı bir şekilde onların

²⁵ Ebû Amr Muhammed b. Abdilber İbn Abdilber, *el-İntikâ fî fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 1/16.

²⁶ Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 506-507.

karşına geçerek hadis aktarımında bulunduğu ifade edilmiştir.²⁷ Kendisi hadis otoritelerinin tamamı tarafından, bu ilimde zirve yapmış âlimler arasında kabul edilmiştir. Emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs, hâfız, imam ve hüccet gibi üstün sıfatlarla anılmıştır. Hadislerin sıhhat ve za'fiyet durumunu iyi bildiği, senedlerin sağlamlığını tetkik etme hususunda büyük bir otorite olduğu belirtilmiştir. Buhârî, aktarmış olduğu hadislerde Mâlik → Ebü'z-Zinâd → A'rec → Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivayetlerin en sahih senetler olduğunu ifade etmiştir.²⁸ Ayrıca Ebû Dâvûd ise Mâlik → Zührî → Sâlim → İbn Ömer ve Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer kanallarıyla gelen isnad zincirlerinin en sağlam senedler olduğu kanaatindedir. İmam Mâlik, hadis rivayet eden kişilerde aranması gereken şartları tesbit etmiş ve râvîleri sıkı bir denetim altına alarak adeta cerh, ta'dîl ilmine öncülük etmiştir. Tespit ettiği şartlar arasında dört kişiden ilim alınmayacağını belirtmiştir. Bunlar ahmak olan kişiler, inandığı davaya insanları sürüklemek isteyen bid'at ehli, peygamber adına yalan söylemese bile insanlara yalan sözler isnad eden kimse, kendisi faziletli ve muttaki bir insan olsa bile ileri yaşından dolayı, sözleri birbirine karıştıran, konuştuğu zaman ihtilat eden kişilerdir.²⁹ Zehebî ise İmam Mâlik hakkında aktarılan hususlar da hem fikir olduğunu belirttikten sonra bazı kişilerin hallerini tam olarak bilemediği ve onun sika olarak kabul ettiği birtakım kişilerin farklı âlimlerce eleştirildiği durumların olduğunu belirtmiştir.³⁰

İmam Mâlik'in ilmî şahsiyeti, hadis ve fıkıh alanındaki karizması, kuvvetli hâfızası ve oldukça derin olan anlayışı yanında sabırlı, ilkeli, disiplin ve ihlâsı sayesinde hem kendi zamanında hem de daha sonraki asırlarda yaşayan İslâm âlimleri tarafından övgüyle zikredilmiş ve bu ümmetin yetiştirdiği seçkin kişilerden olarak tarihteki yerini almıştır.³¹ Vakıdî'nin (v. 207) aktarımına göre İmam Mâlik hicrî 179 senesinde 90 yaşında vefat etmiştir.³²

²⁷ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik* (yy., ty.), 1/45.

²⁸ Askalânî, *Takrîb*, 1/516.

²⁹ İbn Abdilber, *el-İntikâ*, 1/16.

³⁰ Zehebî, *Siyer*, 8/48-58.

³¹ Özel, "Mâlik b. Enes", 27/508.

³² Askalânî, *Takrîb*, 1/516; ayrıca bkz. Özel, "Mâlik b. Enes", 27/506-507-508.

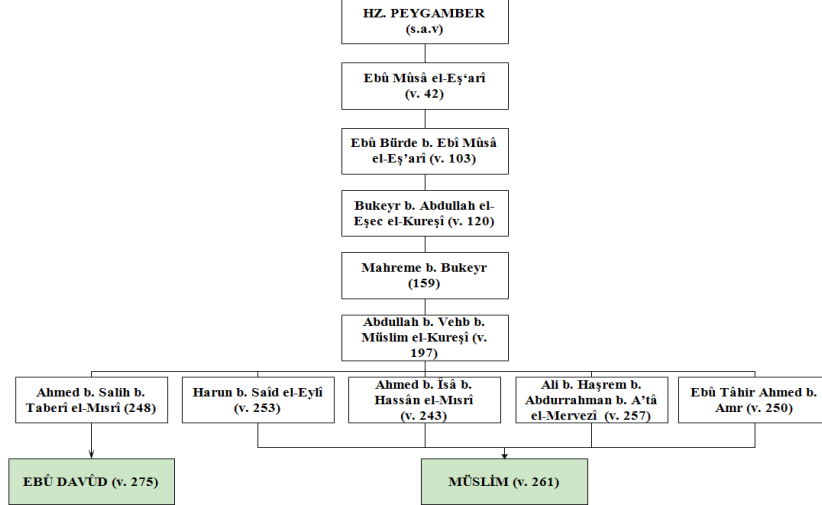
Ulaşılan ilk kaynaktaki rivayetin, ricâli tanııldıktan sonra ikinci hadise geçebiliriz. İncelenecek olan ikinci hadisin metni ve isnat şeması şu şekildedir.

1.2.2. İkinci Hadis

عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمَرَ: أَسَمِعْتَ أَبَاكَ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شَأْنِ سَاعَةِ الْجُمُعَةِ؟ قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، سَمِعْتُهُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «هِيَ مَا بَيْنَ أَنْ يَجْلِسَ الْإِمَامُ إِلَى أَنْ تُقْضَى الصَّلَاةُ»

Abdullah b. Ömer, Ebû Bürde'ye Hz. Peygamber'in Cuma gününde bulunduğundan haber verdiği icabet vaktiyle alakalı, babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den herhangi bir malumata ulaşıp ulaşmadığı hakkında bir soru yönelmişti. Bunun üzerine Ebû Bürde, babasının bu konuda Hz. Peygamber'den; “Cuma hutbesi esnasında imamın minberde oturuşundan başlayarak, Cuma farzının bitişine kadar olan zaman zarfıdır.” şeklinde bir nakilde bulunduğunu aktarmıştır.³³

2. HADİSİN İSNAT ŞEMASI

³³ Müslim, “Cuma”, 16 (No. 853); Süleymân b. Eş'âs es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ty.), “Cuma”, 2 (No. 1049).

1.2.2.1. İkinci Hadisin İsnat Analizi

Bu rivayetin isnat şemasına bakıldığında, en eski kaynak olarak Müslim'in (v. 261) *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde geçtiği görülmektedir. Bundan dolayı söz konusu rivayetin isnat ağı, Müslim'in râvîleri bağlamında incelenecektir.

1.2.2.2. Müslim Rivayetinin İsnat Ağı ve Analizi

Müslim *el-Müsnedu's-sahîh* adlı eserinde yer alan bu hadisi dört farklı kişiden rivayet etmiştir. İnceleyeceğimiz tarikin isnat ağı şu şekildedir:

Hz. Peygamber (s.a.v) → Ebû Mûsâ el-Eş'arî, (v. 42) → Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî (v. 103) → Bukeyr b. Abdullah el-Eşec el-Kureşî (v. 120) → Mahreme b. Bukeyr (159) → Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî (v. 197) → Ahmed b. İsa b. Hassân el-Mısırî (v. 243)

Ebû Mûsâ el-Eş'arî (v. 42)

Yemen'in Zebîd şehrinde ikâmet eden, ahlâk, terbiye ve hünerleri Hz. Peygamber tarafından methedilen ve Eş'ar kabilesine mensup olan Ebû Mûsâ'nın ismi Abdullah b. Kays'tır.³⁴ Hz. Peygamber'in, zekât toplamakla görevlendirdiği sahabîlerden birisiydi. Birçok defa Hz. Peygamber'in duasını almıştır. Ebû Hureyre, Ebû Saîd ve Enes b. Mâlik başta olmak üzere sahâbeden bir kısmı ondan rivayette bulunmuştur.³⁵

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Kur'an'ı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenerek ezberlemiş olan sayılı sahâbîlerdendir. Kendisi güzel sesiyle Kur'an okuduğunda herkesi hayran bırakırdı. Bir defasında Hz. Peygamber onu Kur'an okurken dinlemiş ve Ebû Mûsâ'ya, Hz. Dâvûd'unkine benzeyen bir ses verildiğini ifade etmiştir.³⁶ Kendisi hicrî 42 yılında Medine'de vefat etmiştir.³⁷

Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî (v. 103)

Kaynaklara bakıldığı zaman ismi Âmir, Hâris ve Ebû Bürde olmak üzere üç şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ancak birinci ismi daha

³⁴ İbn Abdilber, *İstîâb*, 4/1762.

³⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh İsfehânî, *Marifetu's-sahabe* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 4/1749.

³⁶ Buhârî, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 31.

³⁷ Zehebî, *Siyer*, 2/398.

yaygındır. Bu isim kendisine, Yemâme savaşlarında şehid düşmüş amcası Âmir'in anısını yaşatmak için konulmuştur. Babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî, (v. 42) Basra'da kadılık yaptığı süreçte Amir'i bir süt anneye vermiştir. Süt emzirme döneminin bitiminde onu bir hırkaya sararak babasına getirmişlerdir. Arapça karşılığı bürde olarak kullanılan hırka lakabı kendisine bu olay üzerine babası tarafından verilmiştir.³⁸

Ebû Bürde üçüncü tabakadan olup Kûfeli tabînin orta derecelilerindedir.³⁹ Kendisi başta babası Ebû Mûsa, Hz. Ali, Hz. Aişe, Abdullah b. Selam, Muhammed b. Mesleme, Ebû Hureyre ve daha birçok önemli kişiden rivayetlerde bulunmuştur. Ondan ise başta oğulları ve torunları olmak üzere yüzlerce kişi rivayette bulunmuştur. Aynı zamanda kendisinin müctehid bir imam olduğu bildirilmektedir. İbn Sa'd (v. 230), İclî (v. 261) ve İbn Hacer (v. 852) onun güvenilir bir râvî olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁰

Farklı rivayetler olsa da yaygın görüşe göre 103 yılında, seksen küsur yaşlarında iken Kûfe'de vefat etmiştir.⁴¹

Bukeyr b. Abdullah el-Eşec el-Kureşî (v. 120)

Medineli olan Bukeyr b. Abdillan önemli muhaddislerden birisi olan Mahreme'nin babasıdır. Kendisi beşinci tabakadan olup, tabînin küçükleri arasında zikredilmektedir.⁴² Süleyman b. Yesâr, Ebû Salih es-Semmân, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî gibi muhaddislerden rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden de Yezîd b. Ebî Habîb, Amr b. Haris, oğlu Mahreme ve onlarca muhaddis hadis nakletmiştir.⁴³

Kaynaklar incelendiğinde kendisiyle ilgili övgü dolu sözlerle karşılaşılmaktadır. Alimler onun hakkında medhiye içeren sözler kullanmışlar ve onun iyi bir muhaddis olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bir

³⁸ Saffet Köse, "Eş'arî, Ebû Bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 443.

³⁹ Askalânî, *Takrîb*, 1/621.

⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, 4/343-344; Askalânî, *Takrîb*, 1/621.

⁴¹ Mizzî, *et-Tehzîb*, 33/71.

⁴² Askalânî, *Takrîb*, 1/128.

⁴³ Zehebî, *Siyer*, 6/171.

râvî olarak güvenilir, adil ve güçlü bir hafızaya sahip olduğu ifade edilmiştir. Bukeyr hicrî 120 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

Mahreme b. Bukeyr (159)

Künyesi ve nisbesi Ebû Misver el-Medenî⁴⁵ olan Mahreme b. Bukeyr yedinci tabakadan olup, tebeu't-tabînin büyükleri arasındadır.⁴⁶

Kendisi Âmir b. Abdillâh b. Zübeyr ve babası Bukeyr b. Abdillâh'tan hadis rivayet etmiştir. Ancak çeşitli görüşler olmakla birlikte, babasından hadis rivayet ettiği malumatı, kaynaklar bağlamında incelendiğinde, bizzat sema' yoluyla olmadığı, bilakis babasının kitabından hadis rivayet ettiği görülmektedir. Kendisini bir hadisçi olarak tetkike tabi tutmuş olanlar, onun güvenilir ve hadislerine itibar edilecek bir râvî olduğundan bahsetmişlerdir.⁴⁷

Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî (v. 197)

Künyesi Ebû Muhammed el-Mısırî olan Abdullah b. Vehb hicrî 125 yılında Kahire'de doğmuştur.⁴⁸ Kendisi dokuzuncu tabakadan olup, tebeu't-tabînin küçükleri arasında yer almaktadır.⁴⁹

Henüz on yedi yaşındayken oldukça gayretli bir şekilde ilim tahsiline başladığı aktarılmaktadır. Ancak ilim hayatına başlamadan önce daha çok ibadet ve zühd hayatı yaşamayı tercih ettiği fakat kafasına başta Hz. İsa'nın yaratılışı olmak üzere çeşitli sorular takıldığı, bunun üzerine kendisini ilim tahsiline yönlendiren bir hocaya başvurduğu aktarılmaktadır. Kendisi de danıştığı hocanın tavsiyesi üzerine ilim hayatına başlamıştır.⁵⁰

Abdullah, İmam Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Hayve b. Şüreyh, Leys b. Sa'd, Süfyân es-Sevrî, Abdülazîz el-Mâcişûn, Üsâme b. Zeyd el-Leysî İbn Cüreyc, İbn Lehâ, Hanzale b. Ebû Süfyân el-Cumahî, gibi âlimlerden ders

⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, 6/171; Mizzî, *et-Tehzîb*, 4/242-246.

⁴⁵ İbn Sâ'd, *Tabakât*, 5/464.

⁴⁶ Askalânî, *Takrîb*, 1/53.

⁴⁷ Mizzî, *et-Tehzîb*, 27/325.

⁴⁸ Saffet Köse, "İbn Vehb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/441.

⁴⁹ Askalânî, *Takrîb*, 1/328.

⁵⁰ Zehebî, *Siyer*, 9/224.

almıştır. Abdullah b. Vehb'den Asbağ b. Ferec, Abdurrahman b. Mehdî, Hâris b. Miskîn, Ahmed b. Îsâ et-Tüsterî, Harmele b. Yahyâ, Abdullah b. Abdülhakem, Rebî' b. Süleyman Ebû Abdullah İbn Abdülhakem, el-Murâdî, Rebî' b. Süleyman el-Cîzî, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve Sahnûn gibi âlimler hadis dersleri almış, onun hocaları olan İmam Mâlik ve Leys b. Sa'd da kendisinden hadis nakletmişlerdir. Onun hadis bilgisine duyulan güvenden dolayı, vermiş olduğu derslere büyük ilgi gösterilmiş ve hatta derslerine gösterilen bu rağbet sebebiyle bir defasında oluşan kalabalık sebebiyle Abdullah b. Vehb yaralanmış ve o saatten sonra hadis rivayet etmeyeceğine dair yemin etmiş, ardından yemin keffâretini ödeyerek ilim derslerini sürdürmüştür. Onun sika bir râvî olduğu, kaynaklarda bazı âlimler tarafından ifade edilmektedir. İbn Vehb 72 yaşında iken 197 yılında Kahire'de vefat etmiştir.⁵¹

Ebû Tâhir Ahmed b. Amr (v. 250)

Ahmed b. Amr onuncu tabakadan olup, tebeu't-tabîinden hadis nakleden büyük râvîler arasında yer almaktadır.⁵² Süfyan b. Uyeyne ve Abdullah b. Vehb gibi muhaddislerden hadis nakletmiştir. Kendisinden de başta Müslim, Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce başta olmak üzere birçok hadisçi rivayetlerde bulunmuştur.⁵³

Ebû Tahir, bir râvî olarak incelendiğinde, kaynaklarda kendisiyle ilgili tevsîk edici ifadelerle karşılaşılmaktadır. Genel olarak onun sika ve salihu'l-hadis olduğu rivayetlerine itibar etmekte herhangi bir beis bulunmayacağı belirtilmiştir. Hicrî 250 senesinde seksen yaşlarındayken vefat etmiştir.⁵⁴

Müslim b. Haccâc (v. 261)

Kaynaklara bakıldığında, hakkında büyük imam, hafız, hüccet, güvenilir kişi ve daha birçok çeşitli övgüler bulunan Müslim b. Haccâc hicrî 206 yılında Nişâbur denilen bölgede dünyaya gelmiştir.

⁵¹ Zehebî, *Siyer*, 9/223; Mizzî, *et-Tehzîb*, 16/277-285; Askalânî, *Takrîb*, 1/328.

⁵² Askalânî, *Takrîb*, 1/83.

⁵³ Zehebî, *Siyer*, 12/62-63.

⁵⁴ Mizzî, *et-Tehzîb*, 1/415-416-417.

Müslim'in henüz on iki yaşlarında iken hadis öğrenmeye başladığı aktarılmaktadır. İlk olarak kendi doğduğu bölge olan Nişâbur'da *Muvaṭṭa'ın* râvîlerinden birisi olan İshak b. Râhûye ve Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî gibi önemli muhaddislerden faydalanmıştır. Daha sonra Medine'ye geçmiş ve burada İsmâil b. Ebû Üveys, Mekke'de ise Saîd b. Mansûr, Ka'nebî ve farklı bir takım hocalardan istifade etmiştir. Müslim talebesi Ahmed b. Seleme ile Basra'ya giderek önce Ali b. Nasr el-Cehdamî'den, sonra Belh'e geçerek orada da Kuteybe b. Saîd'den hadis rivayet etmiştir. Ardından Bağdat şehrine geçerek Ahmed b. Hanbel gibi önemli âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Birkaç kez gitmiş olduğu Rey şehrinde *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserini kendisine okuyarak yorum ve görüşlerini dinlediği İbn Vâre ve Ebû Zür'a er-Râzî ile hadis üzerine ilim meclisleri kurmuş ve onlardan bazı rivayetler yapmıştır. Ardından hadis yolculukları devam etmiştir. Gittiği yerlerde ilimlerinden istifade ettiği hocaları arasında İbn Ebî Şeybe, İbn Nümeyr, Zühreir b. Harb, Ebû Sevr ve daha birçok önemli şahsiyet yer almaktadır. Yazım aşaması on beş yıl sürmüş olan *el-Câmi'u's-sahîh'te* adlı eserinde yalnızca 220 hocasından hadis rivayet etmiştir. Müslim'den hadis rivayet edenler arasında başta İbn Huzeyme, Ebû İsâ et-Tirmizî, Ebû Avâne el-İsferâyînî, İbn Saîd el-Hâşimî, İbn Ebû Hâtim, gibi hadis ilminde kritik bir konuma sahip olan muhaddisler yer almaktadır. Müslim b. Haccâc hicrî 261 yılında Nişâbur'da vefat etmiştir.⁵⁵

İkinci rivayete ulaşılan ilk kaynaktaki rivayetin ricâli tanıtıldıktan sonra üçüncü hadise geçebiliriz. Hadisin metni ve isnat şeması şu şekildedir:

1.2.3. Üçüncü Hadis

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: أَتَيْتُ الطَّوْرَ فَوَجَدْتُ ثَمَّ كَعْبًا، فَمَكَثْتُ أَنَا وَهُوَ يَوْمًا أَحَدْتُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَتَيْتُ الطَّوْرَ فَوَجَدْتُ، فَقُلْتُ لَهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ فِيهِ الشَّمْسُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ أُهْبِطَ، وَفِيهِ تَيَّبَ عَلَيْهِ، وَفِيهِ قُبِضَ، وَفِيهِ تَقَوْمُ السَّاعَةِ، مَا عَلَى الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا وَهِيَ تُصْبِحُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مُصِيحَةً، حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ شَفَقًا مِنَ السَّاعَةِ إِلَّا ابْنَ آدَمَ، وَفِيهِ سَاعَةٌ لَا يَصَادِفُهَا مُؤْمِنٌ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ يَسْأَلُ اللَّهَ فِيهَا شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ» فَقَالَ كَعْبٌ: ذَلِكَ يَوْمٌ فِي كُلِّ سَنَةٍ، فَقُلْتُ: بَلْ هِيَ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ، فَقَرَأَ كَعْبُ التَّوْرَةَ، ثُمَّ قَالَ: صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ. فَخَرَجْتُ فَلَقَيْتُ بَصْرَةَ بْنَ أَبِي بَصْرَةَ الْغَفَارِيَّ، فَقَالَ: مِنْ أَيْنَ جِئْتَ؟ قُلْتُ: مِنَ الطَّوْرِ، قَالَ: لَوْ لَقَيْتُكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَهُ لَمْ تَأْتِهِ، قُلْتُ لَهُ: وَلِمَ؟ قَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " لَا تَعْمَلِ الْمَطْيُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِي وَمَسْجِدِ

⁵⁵ Zehebî, *Siyer*, 12/557-565; Mizzî, *et-Tehzîb*, 27/499-507.

بَيِّتِ الْمَقْدِسِ " فَلَقِيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ، فَقُلْتُ: لَوْ رَأَيْتَنِي خَرَجْتُ إِلَى الطُّورِ فَلَقَيْتُ كَعْبًا فَمَكَتُتْ أَنَا وَهُوَ يَوْمًا أَحَدُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَحْدِثُنِي عَنِ التَّوْرَةِ، فَقُلْتُ لَهُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ فِيهِ الشَّمْسُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ أُهْبِطُ، وَفِيهِ تَيْبَ عَلَيْهِ، وَفِيهِ فُيْضُنُ، وَفِيهِ تَقُومُ السَّاعَةُ، مَا عَلَى الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا وَهِيَ تُصْبِحُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مُصِيخَةً حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ شَقَقًا مِنَ السَّاعَةِ إِلَّا ابْنَ آدَمَ، وَفِيهِ سَاعَةٌ لَا يُصَادِفُهَا عَبْدٌ مُؤْمِنٌ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ يَسْأَلُ اللَّهَ شَيْئًا، إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ» قَالَ كَعْبٌ: ذَلِكَ يَوْمٌ فِي كُلِّ سَنَةٍ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ: كَذَبَ كَعْبٌ، قُلْتُ: ثُمَّ قَرَأَ كَعْبٌ، فَقَالَ: صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هُوَ فِي كُلِّ جُمُعَةٍ»، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: صَدَقَ كَعْبٌ إِنِّي لَأَعْلَمُ تِلْكَ السَّاعَةَ، فَقُلْتُ: يَا أَخِي، حَدِّثْنِي بِهَا، قَالَ: «هِيَ آخِرُ سَاعَةٍ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ قَبْلَ أَنْ تَغِيْبَ الشَّمْسُ» فَقُلْتُ: أَلَيْسَ قَدْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا يُصَادِفُهَا مُؤْمِنٌ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ»، وَلَيْسَتْ تِلْكَ السَّاعَةُ صَلَاةً، قَالَ: أَلَيْسَ قَدْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ صَلَّى، وَجَلَسَ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ لَمْ يَزَلْ فِي صَلَاتِهِ حَتَّى تَأْتِيَهُ الصَّلَاةُ الَّتِي تَلَايِهَا» قُلْتُ: بَلَى، قَالَ: فَهُوَ كَذَلِكَ

Ebû Hureyre'den şöyle nakledilmektedir: “Bir gün Sînâ dağına çıkmıştım. Oraya gittiğimde Kâ'b b. Ahbâr ile karşılaştım. Onunla bir süre oturduk. Kâ'b bana Tevrat'tan bazı yerleri okuyup anlattı. Ben de ona Hz. Peygamber'in hadislerini aktardım. Ona rivayet ettiğim hadislerden biri de şuydu: Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Güneşin üzerine doğduğu en hayırlı gün Cuma’dır. Cuma gününde Âdem yaratıldı. O gün cennetten çıkarıldı. Ettiği tövbe yine o günde makbul oldu ve o günde öldü. Kıyâmet de Cuma günü kopacak. Cuma günü olduğunda tüm hayvanlar şafak vaktinden ta ki güneş doğuncaya kadar geçen zamanda kıyâmet kopacak mı diye endişelerinden dolayı kulak verip dinlerler. Ancak bundan cinler ve insanlar gafil kahlırlar. Cuma gününde öyle bir an vardır ki, Müslüman olan bir insan o anda namaz kılar bir vaziyette olur da Allah’tan bir şey isterse o dileğini Allah mutlaka ona verir.’ Kâ'b: ‘O bahsettiğin vakit senede yalnızca bir gündür.’ deyince ben de: ‘Hayır, bu vakit her Cuma günde bulunmaktadır.’ dedim. Ardından Kâ'b, elindeki Tevrat’ı okudu ve: ‘Hz. Peygamber doğru söylemiş.’ dedi. Konuşmanın devamında Ebû Hureyre şöyle demektedir: ‘Onun yanından ayrıldım ve daha sonra Basra b. Ebî Basra el-Gifârî ile karşılaştım. O, bana nereden geldiğimi sorunca: Tûr’dan geldiğimi ifade ettim. Bu cevabım üzerine: ‘Sen oraya çıkmadan önce karşılaşıydık o zaman gitmezdin çünkü Hz. Peygamber: ‘Şu üç mescidden başkasına yalnızca ziyaret maksadıyla yolculuk yapılmaz: Mescid-i Haram, bu mescidime ve Kudüs Mescidi’ne veya Beyti’l-Makdise.’ dedi. Daha sonra Ebû Hureyre şöyle devam etmektedir: ‘Ardından Abdullah b. Selâm ile karşılaştım ve ona Kâ'b b. Ahbar ile aramızda geçen diyalogları aktardım. Kâ'b’a Cuma günündeki icabet vaktini aktarınca; ‘O vakit sadece

yılda bir gün olur.’ dediğini söyledim. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm Kâ’b’ın yalan söylediğini belirtti. Ben de Kâ’b’ın, Tevrat’a bakarak: ‘Evet bahsettiğin o fazilet içeren vakit her Cuma’da vardır.’ dediğini söyledim. Abdullah b. Selâm da: ‘Evet Kâ’b doğru söylemiş.’ dedi ve bu vakti bildiğini açıkladı. Bende öğrenme arzusuyla Abdullah b. Selâm’a: ‘O vaktin hangi saatte olduğunu hemen bana söyle ve benden gizleme.’ deyince Abdullah b. Selâm: ‘O sorduğun vakit Cuma gününde bulunan son vaktır.’ dedi. Bu cevap üzerine ben de şaşkınlıkla: ‘Bu vakit nasıl Cuma gününün sonu olabilir? Hz. Peygamber: *‘Müslüman olan bir kişi namaz kıldığı halde o vakitte bulunursa...’* diye belirtti. Fakat senin söylemiş olduğun bu vakitte ise namaz kılınmaz.’ dedim. Abdullah b. Selâm’da: ‘Hz. Peygamber: *‘Oturarak diğer namaz vaktini bekleyen bir kişi o beklediği namazı kılincaya kadar geçen sürede namazda sayılır.’* demedi mi?’ diye sorunca, bende onu tasdik ettim. Abdullah b. Selâm’da: ‘İşte oradaki namazdan kasıt bu şekildedir.’ diyerek yanıtladı.”⁵⁶

1.2.3.1. Üçüncü Hadisin İsnat Analizi

Bu rivayetin isnat şemasına bakıldığında, en eski kaynak olarak Malik’in (v. 179) *Muvatta* adlı eserinde geçtiği görülmektedir. Bundan dolayı söz konusu rivayetin isnat ağı, Mâlik’in râvîleri bağlamında incelenecektir.

1.2.3.2. Malik Rivayetinin İsnat Ağı ve Analizi

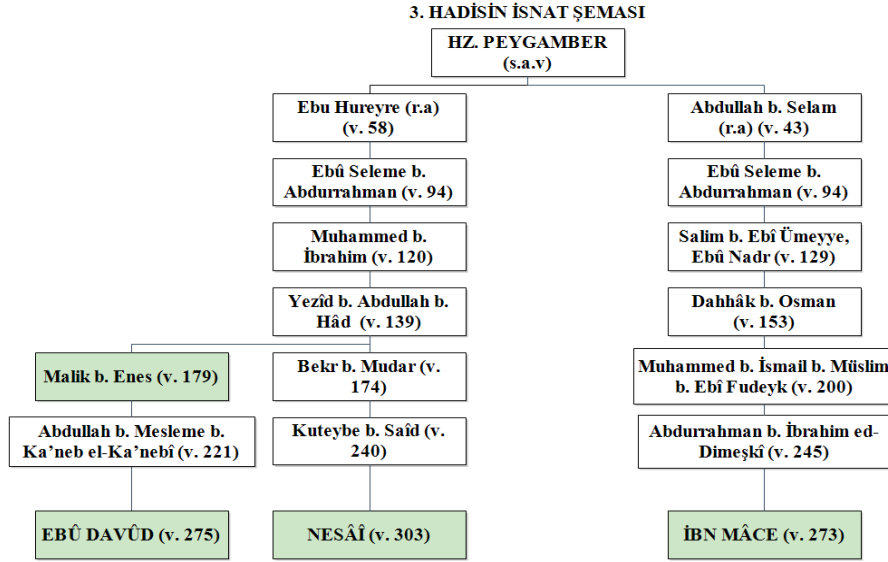
Malik’in *Muvatta* adlı eserinde bulunan bu hadisin isnat ağı şu şekildedir:

Hz. Peygamber (s.a.v) → Ebu Hureyre (r.a) (v. 58) → Ebû Seleme b. Abdurrahman (v. 94) → Muhammed b. İbrahim (v. 120) → Yezîd b. Abdullah b. Hâd (v. 139)

Daha önceki hadislerin isnat analizleri bağlamında, haklarında malumat verilmiş olan Ebû Hureyre ve Malik b. Enes’in bilgileri, tekrara düşmemek için yeniden verilmeyecektir. Malik tarihinde bulunan ve daha önce tanıtılmamış râvîlere değinilecektir.

---

⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Cuma”, 1; Nesâî, “Cuma”, 45; İbn Mâce, “İkâmetu’s-salâti ve’s-sünneti fihâ”, 99; Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, “Cuma”, 16.

1.2.3.2.1. Ebû Seleme b. Abdurrahman (v. 94)

İsmi hakkında ihtilaf bulunmakla birlikte, yaygın olarak kaynaklarda Abdullah olarak zikredilen⁵⁷ Ebû Seleme, üçüncü tabakadan olup, Medine’de ki orta dereceli tabiîndendir. Babası Abdurrahman b. Avf, kendisi henüz küçük yaşlardayken vefat ettiğinden dolayı ondan çok fazla rivayette bulunamamıştır.⁵⁸

Kendisi Osman b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Ubâde b. Sâmit, Ebû Derdâ, Usâme b. Zeyd, Hassân b. Sâbit, Râfi’ b. Hadîc, Abdullah b. Selâm, Ebû Hureyre, Hz. Aişe, Ümmü Seleme, Fâtıma bint Kays, Muâviye b. Ebî Süfyan, İbn Abbas, Ebû Saïd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, Atâ b. Yesâr ve isimlerinin tamamını zikredemeyeceğimiz kadar sahabe ve tabiînden hadis nakletmiştir. Kendisinden de başta Urve b. Zübeyr, A’rec, Saïd el-Makberî gibi şahsiyetler başta olmak üzere birçok önemli kişi hadis rivayet etmiştir.⁵⁹

⁵⁷ Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 12/117.

⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, 4/287.

⁵⁹ Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb*, 12/116.

Bir râvî olarak incelendiğinde, kaynaklarda çok hadis rivayet etmiş güvenilir bir hadisçi ve hadis imamı olarak tanıtılmaktadır. Ebû Seleme yetmiş iki yaşında iken 94 yılında vefat etmiştir.⁶⁰

1.2.3.2.2. Muhammed b. İbrahim (v. 120)

Teymli olan Muhammed b. İbrahim, Hz. Peygamber'in ashabından olan, Hz. Ebû Bekir'in amcasının oğlu ve ilk muhacirlerden Hâris b. Hâlid'in torunudur.⁶¹

Kendisi dördüncü tabakadan olup, orta dereceli tabiîn'in bir alt seviyesindedir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı görmüş, İbn Ömer, Ebû Saîd, Enes b. Mâlik ve başkalarından rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden de Yahya b. Saîd, Hişâm b. Urve, Zührî ve daha birçok râvî hadis rivayet etmiştir. Ricâl kitaplarına bakıldığında onun hakkında tevsik edici ifadelerle karşılaşılmaktadır. Güvenilir bir hadisçi ve çok hadis rivayet etmiş olan bir râvî olarak tanıtılmaktadır. Muhammed b. İbrahim hicrî 120 yılında vefat etmiştir.⁶²

1.2.3.2.3. Yezîd b. Abdullah b. Hâd (v. 139)

Medineli olan Yezid b. Abdullah'ın künyesi Ebû Abdullah'tır. Kendisi beşinci dereceden olup, küçük tabiîn tabakasındandır. Kaynaklarda iki ayağında aksak olduğu, buna rağmen ilim faaliyetlerinde oldukça gayretli biri olduğu ifade edilmektedir. Yezîd ile ilgili hadis ilminde imam, hafız, çok hadis rivayet etmiş ve güvenilir kişi gibi tevsik edici ifadeler kullanılmıştır.⁶³

Yezîd, İbn Şihab, Muhammed b. Kâ'b, Muhammed b. İbrahim et-Teymî ve başkalarından rivayetlerde bulunmuştur. Ondan da Malik b. Enes, Leys b. Sa'd ve Süfyan b. Uyeyne gibi muhaddisler başta olmak üzere birçok râvî hadis nakletmiştir. Yezîd hicrî 139 yılında Medine'de vefat etmiştir.⁶⁴

⁶⁰ İclî, *Sikât*, 2/405; İbn Sâ'd, *Tabakât*, 5/118-120; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 19/300-305; Zehebî, *Siyer*, 4/187- 290.

⁶¹ Zehebî, *Siyer*, 5/294.

⁶² İclî, *Sikât*, 2/232; Mizzî, *et-Tehzîb*, 24/301-306; Zehebî, *Siyer*, 5/294-295-296.

⁶³ İclî, *Sikât*, 2/365; Zehebî, *Siyer*, 6/188-189.

⁶⁴ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 8/344; Zehebî, *Siyer*, 6/189; Mizzî, *et-Tehzîb*, 327171.

1.3. Senetlerin Bütünsel Olarak Değerlendirilmesi

Ele alınan rivayetlerin senetleri, ayrı ayrı aktarılıp hadislerin yer aldığı ilk kaynaklardaki râvîleri cerh tadil durumları bakımından tanıtıldıktan sonra, bu bölümde genel bir analiz yaparak hadislerin sıhhat durumuna bakılacaktır.

1.3.1. Müntehâsına Göre

Hadisler müntehâsına göre dört kısma ayrılmaktadır. Bunlar merfû',⁶⁵ mevkûf,⁶⁶ maktû'⁶⁷ ve kudsî⁶⁸ hadislerdir. Bu çalışmada ele alınan hadislere bakıldığında her birinin sarâhaten merfû' oldukları görülmektedir. Aktardığımız üçüncü hadiste Abdullah b. Selâm'ın, Ebû Hureyre'ye vakitle alakalı görüş aktarması ise hükmen merfû' olarak karşılanabilir. Çünkü özel bir vakte ve fazilete dair haber vermiş olması⁶⁹ ve onun belirttiği vakitle alakalı sarâhaten merfû' hadislerin bulunması, ayrıca faziletlerin akılla ve kıyasla bilinmemesi gibi sebepler⁷⁰ Hz. Peygamber'den aktardığı olasılığına işaret etmektedir.

1.3.2. Senet Sayısına Göre

Hadisler, senet sayıları açısından; âhâd ve mütevatir olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Âhâd olan hadisler de ğârîb/ferd, azîz ve meşhur olarak üç kısma ayrılmaktadır.⁷¹ Aktardığımız hadislerden bazısı tabiîn, bazısı farklı tabakalarda yayılmış olsa da sahabe tabakasında bir kişi tarafından aktarıldıklarından dolayı ğârîb/ferd hadis sınıfına

⁶⁵ Merfû' hadis: "Açıkça yahut hükmî olarak Hz. Peygamber'e dayandırılan söz, fiil veya takrirlere dair haberlere verilen isimdir. Ebû Fadl Ahmed b. Hacer Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fi tevdihi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (Riyad: Matbaatu Sefîr, 2001), 1/131.

⁶⁶ Mevkûf hadis:"Sahabeye dayandırılan söz, fiil veya takrirlere dair haberlere verilen addır." Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar*, 1/139.

⁶⁷ Maktû' hadis: "Tabiûna dayandırılan söz, fiil veya takrirlere dair haberlerdir." Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar*, 1/143.

⁶⁸ Kudsî hadis: "Manası Allah'a, sözleri ise Hz. Peygamber'e ait olduğu belirtilen sözlerdir." Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 152.

⁶⁹ Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar*, 1/132.

⁷⁰ Ebû Amr Muhammed b. Abdilber İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî, - Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vizârat-u Umûmi'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 1967), 19/18.

⁷¹ Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349-352.

girmektedirler. Ancak bu hadisler, parçacı bir yaklaşımla her ne kadar ferde olsalar da asgarî müşterekleri, cuma gününde duaların kabul edileceği bir vaktin olduğudur. Hadisleri bir arada değerlendirdiğimizde, bütüncül bir bakışla bu asgarî müşterekte mana açısından birbirlerini destekledikleri görülmektedir. Ebû Hureyre, Sâ'd b. Ubâde,⁷² Câbir b. Abdullah, Enes b. Malik, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi râvîlerden gelen bu müşterek mana ile hadisler şahit makamına gelerek⁷³ birbirlerini desteklemektedir.

1.3.3. İttisaline Göre

Çalışmanın bu bölümünde, aktarılan rivayetlerin isnatlarının muttasıl olup olmadığı ve şayet varsa inkıtâ'ın kimden ve niçin kaynaklandığı incelenmektedir.

Birinci rivayetin râvî zinciri incelendiğinde sahabe tabakasında Ebû Hureyre görülmektedir. Ebû Hureyre ile ilgili kaynaklarda ifade edilen bilgilere göre kendisi, suffada ilim tahsil etmiş ve vefatına kadar Hz. Peygamber'in yanında uzun yıllar geçirmiştir. Çok hadis rivayet eden anlamındaki *muksirûn sahabîlerden* biridir. Onun Hz. Peygamber ile likâsının bulunduğu ortadadır. Bu hadisi Ebû Hureyre'den Aburrahman b. Hüzmüz el-Â'rec aktarmıştır. Hicrî 117 senesinde seksen yaşında vefat eden el-Â'rec, Ebû Hureyre'nin vefat ettiği 58 yılında yirmili yaşlara tekâbul etmektedir. Dolayısıyla ikisinin muâsır olduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Tabi muâsır olmaları likâlarını ispat etmemektedir. Ancak kaynaklarda yer alan bilgilere göre Ali b. Medînî'ye, (v. 234) Ebû Hureyre'nin talebeleri hakkında bazı sorular yöneltilirken, Â'rec'de sorulmuş, o da sika bir râvî olduğunu belirtmiştir. Bu da aralarındaki likânın başkaları tarafından onaylandığını göstermektedir. Bu rivayeti Â'rec'den ise Ebû Zinâd Abdullah b. Zekvân nakletmiştir. Ebû Zinâd hicrî 65 yılında doğup 130 yılında vefat ettiğine göre, Â'rec'in vefat yılı olan 117'de 53 yaşında olmaktadır. Bu da aralarındaki muâsarâtı kesinleştirmektedir. Kaynaklarda aktarıldığına göre her ikisinin de ömürlerinin önemli bir bölümünü Medine'de geçirmiş olması, aralarındaki likâ ihtimalini olumlu kılmaktadır. Hadisi Ebû Zinâd'dan aktaran ise Mâlik b. Enes'tir. Mâlik 93

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/122.

⁷³ Yavuz Köktaş, "Hadîs Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marife* 1 (Bahar 2002), 155.

yılında doğup 179 yılında vefat ettiğine göre Ebû Zinâd'ın vefatında 37 yaşına tekâbul ettiği görülmektedir. Bu da aralarındaki muâsarati kesinleştirmektedir. Mâlik b. Enes'in Medine'de Rebâtürre'y'in ilim meclisine, ardından Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Eyyûb es-Sahtiyânî, Nâfi', Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Hişâm b. Urve ve Ebü'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman gibi âlimlerin ders halkalarına katıldığı kaynaklar tarafından açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Buhârî'nin aktarmış olduğu hadislerde, Mâlik → Ebü'z-Zinâd → A'rec → Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivayetlerin en sahih senetler olduğunu ifade etmiş olması, onun da bu senetteki râvîler arasında ittisalın ve likânın olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

İkinci rivayetin râvî zincirine bakıldığında sahabe tabakasında Ebû Mûsâ el-Eşârî görülmektedir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî 42 yılında vefat etmiştir. Kendisi Hz. Peygamber tarafından zekât memurluğu görevine getirilmiştir. Onun Kur'ân'ı bizzat Hz. Peygamber'den öğrenerek ezberlemiş olması ve bir defasında Hz. Peygamber'in onu Kur'an okurken dinlemiş ve Ebû Mûsâ'ya, Hz. Dâvûd'un kine benzeyen bir ses verildiğini ifade etmiş olması aralarındaki likâyı kanıtlamaktadır. Kendisinden hadisi nakleden ise 23 yılında doğmuş ve vefatı sırasında on dokuz yaşında olan oğlu Ebû Bürde'dir. Kaynaklarda Ebû Bürde'nin babasının yanında yetiştiğinin ifade edilmesi ve onun sema' sîğası kullanması aralarındaki likâyı göstermektedir. Ebû Bürde'den hadisi nakleden Bükeyr b. Abdullah 120 yılında, ondan aktaran oğlu Mahreme ise 159 yılında vefat etmiştir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Mahreme'nin, babası Bükeyr'den sema' yoluyla hadis aldığı ihtilaf bulunmaktadır. Babasından sema' yoluyla hadis aldığını kabul etmeyenlere göre onun kitabından nakiller yapmıştır. Bu ihtimalin gerçeği yansıttığı kabul edilse dahi kitaptan rivayet etmenin inkitâ' sebebi olarak kabul edilmediği belirtilmektedir. Mahreme'den hadisi nakleden ise Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî'dir. Hicrî 125 yılında doğan Abdullah b. Vehb, Mahreme'nin vefat ettiği 159 senesinde 34 yaşına tekabül etmektedir. Bu da onların muasır olduklarını göstermektedir. Kaynaklarda sika bir râvî olarak aktarılan Abdullah b. Vehb'in ihbar sîğası ile nakletmesi hadisi ondan dinlediğini göstermektedir. Abdullah b. Vehb'den ise Ebû Tahî'in (v. 250) yanısıra Ahmed b. Îsâ b. Hassân el-Mısırî (v. 243), Ali b. Haşrem b. Abdurrahman b. A'tâ el-Mervezî (v. 257), Harun b. Saîd el-Eylî (v. 253) olmak üzere toplam dört kişi, onlardan da 261 yılında

vefat eden Müslim b. Haccac aktarmıştır. Bu dört kişi hadisin rivayetinde aynı şeyhte yani Abdullah b. Vehb'de birleştiklerinden dolayı burada mutabaât-ı tâtme vardır. Bu râvîlerin muâsaratı, tahdîs sîğasıyla nakletmiş olmaları ve haklarında tedlîs ifadelerine rastlanmamış olması, aralarında likâ olduğunu göstermektedir.

Üçüncü rivayette ise râvî zincirinin sahabe tabakasındaki Ebû Hureyre hakkındaki ittisali açıklamıştık. Hadisi Ebû Hureyre'den Ebû Seleme b. Abdurrahman almıştır. Hicrî 22 yılında doğmuş olan Ebû Seleme, Ebû Hureyre'nin vefat ettiği 58 yılında 36 yaşındaydı. Her ikisinin de Medine'de yaşamış olması, muâsaratlarının yanında likâlarının da tam olduğunu kuvvetlendirmektedir. Ebû Seleme'den, Muhammed b. İbrahim (v. 120) ondan Yezîd b. Abdullah b. Hâd (v. 139), ondan ise Malik b. Enes (v. 179) bu hadisi nakletmiştir. Kaynaklar da aktarıldığına göre aralarındaki muâsarat tamdır. Ayrıca her birinin Medine'de zaman geçirdikleri bilinmektedir. Hakların da tedlîs ile alakalı herhangi bir eleştiri de bulunmamaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında likâlarının olduğu söylenebilir.

1.3.4. Sıhhatine Göre

Sahîh kelimesi, hadis usûlü literatüründe adalet ve zabt sıfatlarını taşıyan râvîlerin, muttasıl olan bir isnat ile naklettikleri, şâz ve illetten uzak hadis⁷⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan bu tarif, içerisinde toplam beş şart içermektedir. Hadisi nakleden râvîlerin adaletli ve zabt sahibi olmalarının yanında isnadın muttasıl, hadisin illetli ve şâz olmaması da önemlidir. Ancak bu sayılan şartların ilk üçü, yani râvînin adalet ve zabt sahibi olması, yalnızca isnat ile alakalı meselelerdir. Dördüncü şart olan illetten temiz olması ise hem isnat hem de hadisin metni ile alakalanmaktadır. Beşinci şart olan şâz olmamasının ise yalnızca metin ile alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı bu bölümde aktarılan rivayetler ilk dört şarta göre değerlendirileceklerdir.

Buna göre Ebû Hureyre ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den gelen rivâyetlerde, Mâlik ve Müslim isnatları incelenmişti. Analize tabi tutulan her iki isnat zincirinde olan ricâl hakkında yeterli bilgiler verilmişti. Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında, tanıtılan râvîler arasında tedlîs yapan, yalan ile itham edilen, hali meçhul olan, özetle cerh edilmiş olan bir râvî ile

⁷⁴ Osman b. Abdurrahman İbn Salâh, *Mâ'rifetu Envâ'i ulûmi'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/79.

karşılaşılmadı. Eleştirilmemiş olmalarının yanında, aktarılan malumata göre, tanıtılan râvîlerin genelinin hadis, fıkıh ve farklı alanlarda meşhur ve muteber kişiler olduğu söylenebilir. Sonuç olarak ele alınan hadislerdeki râvîlerin her birinin âdil ve zâbit olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. İsnatları incelenen hadislerin sahih oldukları belirtilebilir. İsnatları incelenmeyen diğer rivayetlerin hakkında en düşük ihtimal olarak zayıf oldukları bile kabul edilse, sıhhatleri ortaya konulan hadislerle müşterek manalar içermektedirler. Sahih bir kanaldan kendileri için şahit bulunmasının, onları za‘fiyetten kurtardığını söylemek mümkündür.

Buraya kadar Cuma gününde bulunan icabet vakti ile alakalı, kaynaklarda yer alan rivayetlerin çeşitli varyantları verilmiş, isnat ağları, rivayet şemaları ve hadisler hakkında genel olarak senet değerlendirmesi yapılmıştır. Buradan sonra ise verilen bilgiler ışığında, belirtilen icabet vakti ile alakalı bazı verilere değinilecektir.

II. Rivayetlerle İlgili Değerlendirmeler

Kaynaklara bakıldığında, Cuma günündeki icabet vakti ile alakalı onlarca farklı görüşün nakledildiğini görmek mümkündür. Hadis kitaplarının şerhleri, bu görüşleri bir araya getiren en kapsayıcı eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada söz konusu rivayetler arasındaki ihtilaflara çözüm getiren ve aynı zamanda sahâbî, tabîin ve sonraki tabakalarda sunulan görüşleri bir arada toplayan şerhlerden faydalanılacaktır. Aktarılacak bilgiler genel olarak şerhler bağlamında inceleneceği için ayrı ayrı her bir görüşün kaynağına gidilmeyecektir.

1.3. Hadisin Metni ile İlgili Yorumlar

Hadisin elimize ulaşan çeşitli varyantları daha önce aktarılmıştı. Burada her bir rivayetin farklı metinleri ayrı ayrı ele alınmayacaktır. Çünkü aktarılan rivayetlerin arasında farklılıklar bulunsa da genel anlamda ortak bir lafız ve manayı ihtiva ettikleri görülmektedir. Hadisler arasında, cuma gününde mü’min bir kulun dua ve namaz ile Rabbinden isteklerde bulunduğu, icabet ümidi olduğuna dair asgari bir müşterek bulunmaktadır. Dolayısıyla rivayetlerdeki ortak metin olarak ele alınmanın mümkün olduğu;

“ فِيهِ سَاعَةٌ، لَا يُؤَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ، وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي، يَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى شَيْئًا، إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ ”
” وَأَشَارَ بِيَدِهِ بِقَلْبِهَا ” lafızları üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

Öncelikle hadisin metninde yer alan “فِيهِ سَاعَةٌ” “kısa bir an” ifadesinin burada yer alması, vaktin belirsizliğine ve kısalığına dair uygun bir kullanım olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca vaktin kısalığının ifade edilmesinden dolayı, bu dua saatinin sabit ve belirlenmiş bir zaman diliminde olamayacağını, aksine değişkenlik göstereceğini savunanlar da bulunmaktadır.⁷⁵

Yine hadiste geçen “لَا يُؤَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ” “Müslüman bir kul rast gelecek şekilde” ifadesinden, bilinçli ve kasıtlı bir şekilde o vakti arayarak dua etmenin, icabet şartlarından olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı o vakti yakalama çabasında olmayan birisinin de ettiği dua, o zamana denk gelirse Allah'ın lütfuna ermesi mümkün olabilir.⁷⁶ Ancak burada duası kabul olunanlar mü'minler olarak kayıtlanmıştır. Yani duası bu vakte denk gelen kişinin Müslüman olması icabet şartlarından birisi olarak değerlendirilmektedir.⁷⁷

Hadis, Buhari rivayeti dâhil olmak üzere “قَائِمٌ” lafzını içeriyorken, bazı rivayetlerde bu lafız ile karşılaşılmamaktadır.⁷⁸ Halbuki bu vaktin tayinine dair gelen kuvvetli rivayetlerden birisine göre, hatîbin minberde oturmasından başlayarak, namazı bitirme vaktine kadar,⁷⁹ diğerinde ise ikinci namazından sonra, güneş batana kadar geçen süre⁸⁰ olduğu bildirilmektedir. Ebû Hureyre ve Abdullah b. Selâm arasında geçen diyalogda da bu vaktin ikindiden sonra olduğu anlaşılmaktadır. Ancak aktarılan her iki vakitte de namaz kılmanın caiz olmadığı⁸¹ problemi ile

⁷⁵ Süleyman b. Halef Ebü'l-Velîd el-Bâcî, *el-Muntekâ şerhu'l-Muvatta* (Mısır: Matbaatu's-Seâde, 1914), 1/200.

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî, *Fethu'l-bârî şerh-u Sahihi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbakî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), 2/416.

⁷⁷ Muhammed b. Abdillâh işbîlî, *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2007), 2/460.

⁷⁸ Bkz. Abdurrahman b. Abdillâh Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta* (PDF: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1997), 440 (Orjinaline uygun hazırlanmış PDF belgesi).

⁷⁹ Müslim, “Cuma”, 16; Ebû Dâvûd, “Cuma”, 2.

⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Cuma”, 1; Nesâî, “Cuma”, 45; İbn Mâce, “İkâmetu's-salâti ve's-sünneti fi'hâ”, 99; Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, “Cuma”, 16.

⁸¹ Buhârî, “Cuma”, 34; Müslim, “Salatu'l-musâfirîn ve kasruhâ”, 285, “Cuma”, 11; Tirmizî, “Salât”, 20; Mâlik b. Enes, “Kur'an”, 48. Hadislerde ikindiden sonra namaz kılmanın açıkça yasaklandığı görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in cuma günü imam hutbedeyken konuşan kişiye, farz olan emr-i bi'l-ma'rufun gereği olarak sus demeyi

karşılaşmaktadır. “قَائِمٌ” ifadesinin hadiste sabit olamayacağını savunanlar, tezlerini tam da bu sebeple delillendirmektedirler. Ancak bu itiraz, cevapsız bırakılmamıştır. Başta Abdullah b. Selâm'ın Ebû Hureyre'ye verdiği cevap nakledilmektedir. Ebû Hureyre, kendisine ikindiden sonra namaz kılmaktan men edildiklerini hatırlatması üzerine Abdullah b. Selâm'da, Hz. Peygamber'in namazı bekleyen insanın namaz kılandan hiçbir farkı olmadığı beyanını⁸² dile getirmiş ve burada hakikaten namaz kılmaktan bahsedilmediğini vurgulamıştır.⁸³ Aynı şekilde, ikindiden sonra olduğu görüşünü benimseyen⁸⁴ Ebû Hureyre'nin de Abdullah b. Selâm'ın bu teviline katıldığı veya onun bildiği rivayetin “قَائِمٌ” lafzını içermediği şeklinde cevap verilmesi de mümkündür.⁸⁵

Ayrıca hadiste yer alan “قَائِمٌ” lafzının:
وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بدينارٍ لا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قائماً

“Ehl-i kitap'tan borç verdiğinde sana noksansız olarak ödeyecek olduğu gibi, başında dikilip istemeye devam etmedikçe ödemeyecek olanlar da vardır...”⁸⁶

Ayetinde olduğu üzere, bir işe devam etmek, sürekli yapmak anlamında kullanıldığı ve gerçek manada namaz kılmak olmadığı ifade edilmektedir.⁸⁷ Yine bazı hadis kaynaklarında yer alan bilgiler ışığında namazı bekleyen kişinin, meleklerin rahmet ve mağfiret için ettikleri duaya dâhil olması umulmaktadır.⁸⁸ Çünkü kendisi namaz kılmaması uygun bir durum içerisinde, sağlam duruş ve irade ile gelecek namazı beklemektedir.⁸⁹ Kendisini farklı işlerle meşgul olmaktan alıkoyan tek

---

dahi yasaklamasından hareketle, nafile namazın da kılınmayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bkz. Ebü'l-Velîd el-Bâcî, *el-Muntekâ*, 1/200.

⁸² Bkz. Mâlik b. Enes, "Kasru's-salâh fi's-sefer", 52.

⁸³ Ebû Dâvûd, "Cuma", 1; Nesâî, "Cuma", 45; İbn Mâce, "İkâmetu's-salâti ve's-sünneti fi'hâ", 99; Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, "Cuma", 16.

⁸⁴ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/404.

⁸⁵ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/24; Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/416.

⁸⁶ *Kur'ân Yolu*, (23.04.2020), Âl-i İmrân Suresi, 3/75.

⁸⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/18.

⁸⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, "Kasru's-salâh fi's-sefer", 51, 54.

⁸⁹ Ebû Amr Muhammed b. Abdilber İbn Abdilber, *el-İstizkâr* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 2/301.

unsur namaz olduğundan dolayı tıpkı namaz kılan bir kişi gibi değerlendirilmesi⁹⁰ yukarıda verilen manaları destekler niteliktedir.

Hadiste yer alan “ فَأَتِمُّ ” lafzı için bu şekilde bir yoruma gidildiğinden dolayı “صلاة” kelimesinin de farklı bir tevile ihtiyaç duyduğu açıktır. Bundan dolayı “salât” kelimesi de namaz olarak değil, “dua etmek” olarak değerlendirilmiştir. Hadiste “قيام” ifadesi ile bir arada kullanıldığından dolayı da duaya devam etmek ve bırakmamak anlamının⁹¹ kastedilebileceği oldukça ilgi gören yorumlardan birisi olmuştur.

Hadiste geçen “شئنا” “herhangi bir şey” ifadesinden ilk bakışta mutlak bir mana anlaşılmaktadır. Ancak rivayetler bütüncül olarak incelendiğinde buradan kastedilen anlamın, istenmesi helal olan şeyler olduğu açıkça görülmektedir. Buhârî (v. 256) ve Müslim’in (v. 261) naklettikleri bir rivayette “hayırlı olan bir şey isterse”⁹², İbn Mâce’nin (v. 273) naklettiği bir hadiste ise: “haram bir şey istemedikçe”⁹³ ifadeleri yer almaktadır. Sâ’d b. Ubâde’den nakledilen rivayette ise: “Akrabalık bağlarını koparmayı ve günahı istemedikçe” sözleri bulunmaktadır.⁹⁴ Burada zikredilen, akraba ile ilişkiyi kesmek, günah sayılan bir iştir. Hadiste, genel olarak günah manasını ifade eden “إثم” kelimesinden sonra zikredilmesi ise önemini vurgulamak için, özel ifadenin genel ifadeye atfedilmesinden kaynaklanan bir sonuç olarak değerlendirilmiştir.⁹⁵ Allah’tan dilenecek şeylerin Müslümana yakışır istekler olması gerekmektedir. Bu yüzden dua ederken ve Allah’tan isterken yalnızca meşru taleplerde bulunulması gerektiği, farklı rivayetler ışığında açığa çıkmıştır.

Hadiste geçen “اشار بيده” “eli ile işarette bulundu” ifadesi bazı rivayetlerde faili belirsiz olarak kullanılmışken, Muvatta’ın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (v. 234) rivayetinde⁹⁶ Hz. Peygamber’in işaret ettiğine dair açık bir ifade kullanılmıştır. Bunun yanında, Buhârî’nin (v. 256), Ebû Hureyre (v. 58) -Muhammed b. Sirin (v. 110) - Seleme b. Alkame (v. 139) - Bişr b. Mufaddal

⁹⁰ Mâlik b. Enes, "Kasru's-salâh fi's-sefer", 52.

⁹¹ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/416.

⁹² Buhârî, “Talak”, 23 (No. 5294); Müslim, “Cuma”, 14 (No. 852).

⁹³ İbn Mâce, “İkâmetu's-salâti ve's-sünneti fi'hâ”, 79.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/122.

⁹⁵ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/416.

⁹⁶ Mâlik b. Enes, “Cuma”, 15.

(v. 186) kanalıyla naklettiği hadiste⁹⁷ “*parmak ucunu orta veya serçe parmaklarından birisinin ortasına koydu, bizde vaktin az olduğunu belirtiyor dedik.*” şeklinde aktarılmıştır. Hadisin zahirinde, el işaretini yapan kişi her ne kadar Hz. Peygamber gibi görünüyorsa da Ebû Müslim el-Keccî, (v. 292) insanlar tarafından anlaşılın diye bu hareketi yapan kişinin, Seleme b. Alkame’den rivayet eden Bişr b. Mufaddal olduğunu belirtmiştir. Bunun sonucunda bahsedilen vaktin günün ortası ile sonuna doğru olan vakit arasında intikal ettiği şeklinde yorumlamışlardır.⁹⁸ Bütün bu işaret tartışmalarının yanında Müslim’den (v. 261) gelen rivayette⁹⁹ ise “*kısa, hafif bir an*” şeklinde bir ifadeye rastlanılmaktadır. Ayrıca hadiste işaret edilen azlığı bu vaktin çok faziletli olmasından dolayı insanları teşvik amaçlı olduğunu ifade edenlerin¹⁰⁰ kanaati de makul bir yorum olarak görünmektedir.

1.4. İcabet Vakti ile İlgili Görüşler

1.4.1. İcabet Vaktinin Hz. Peygamber’den Sonra Devamı ile İlgili Tartışmalar

Duaların kabul edildiği bu vaktin, devam edip etmediği hususunda sahabe, tabiin ve sonraki dönemlerde ihtilaf bulunmaktadır. Devam ettiğini kabul edenlere göre, bu vakit her cuma gününde mi, yoksa yıl içindeki bir cumaya mı gizlendiği, şayet her cumada bulunuyorsa bu vaktin belli olup olmadığı, eğer belliyse başlangıç ve bitiş süresinin hangi vakitler olduğu gibi problemler ortaya çıkmaktadır.¹⁰¹

Ebû Hureyre’ye (v. 58) bu vaktin devam etmediğini söyleyenlerin bulunduğu aktarılması üzerine, kendisi onların yalan söylediğini ve her cuma gününde aranması gerektiğini açıkça belirtmiştir.¹⁰² İbn Abdilber en-Nemerî’de (v. 463) bu vaktin sadece Hz. Peygamber döneminde olduğu görüşünün savunucularından bahsetmiş, ardından onları eleştirerek

⁹⁷ Buhârî, “Cuma”, 35, “Talâk”, 23.

⁹⁸ Askalânî, *Fethu’l-bârî*, 2/416.

⁹⁹ Müslim, “Cuma”, 15.

¹⁰⁰ Askalânî, *Fethu’l-bârî*, 2/416.

¹⁰¹ Askalânî, *Fethu’l-bârî*, 2/416; Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Aynî, *Umdetü’l-Kârî* (Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ty.), 6/242; Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdu’s-sârî li şerhi Sahîhi’l-Buhârî* 7 (Mısır: Matbaatu’l-Kübrâ’l-Emîriyye, 1905), 2/190.

¹⁰² Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hümmam San’ânî, *el-Musannef* 2, nşr. Habîbu’r-Rahman el-Âzamî (Hindistan: el-Meclisü’l-İlmî, 1983), 3/266 (No. 5586).

katılmadığını ifade etmiştir.¹⁰³ İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (v. 751) göre cuma günündeki icabet vaktinin kaldırıldığını savunmak, kadir gecesinin kaldırıldığını iddia etmek kadar yersiz görünmektedir. Bu görüşü savunanlar şayet vaktin tayiniyle alakalı bilginin, önceleri bilinip daha sonradan kaldırıldığını kastediyorlarsa, aktarılan rivayetler ışığında bu bilginin ümmetin tamamından kaldırılmadığı şeklinde cevap verilebilir. Şayet vaktin gerçekten kaldırıldığı iddiasında iseler hakkında açık beyanlar ve sahih hadisler bulunduğundan dolayı itibar edilmeyecek bir söz söylemiş olacaktırlar.¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, (v. 241) İbn Huzeyme (v. 311) ve Hâkim'in, (v. 405), Saîd b. Hâris (v. 120) yoluyla Ebû Seleme b. Abdirrahman b. Avf'ın (v. 94) naklettiği "Ebû Saîd'e (v. 74) cuma günündeki değerli zaman dilimini sorduğumda bana şöyle cevap verdi: Ben de bu vakti Hz. Peygamber'e sormuştum, o da: 'Bu vakit tıpkı kadir gecesinin bildirilip unutturulması gibi bana bildirilmişti, fakat sonra unutturuldu.' diye cevap vermişti"¹⁰⁵ rivayeti ise aktarılan diğer hadislerle çelişki arz etmemektedir. Çünkü ulemanın da işaret ettiği üzere, vaktin tayini ile alakalı hadis nakledenlerin, Hz. Peygamber'e unutturulmadan önce ondan öğrenmiş olmaları mümkündür.¹⁰⁶

Benzer bir görüşe sahip olan Kâ'b b. Ahbâr (v. 32) ise bu vaktin yılda yalnızca bir cuma gününde bulunduğunu Ebû Hureyre'ye aktarması üzerine, Ebû Hureyre'den olumsuz bir karşılık almıştır. Bunun üzerine, Tevrat bilginlerinden olan Kâ'b, Tevrat'a bakarak, orada Ebû Hureyre'yi tasdik eder nitelikte bir ifade ile karşılaştığından dolayı bu görüşünden vazgeçmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/19; Askalânî, *Fethu'l-bâri*, 2/416; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/242.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd fî hedy-i hayri'l-ibâd* (Beirut: Müessesetu'r-Risale, 1994), 1/384.

¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 18/169; İbn Huzeyme, *es-Sahîh* 2, 2/843 (No. 1741); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/415 (No. 1033).

¹⁰⁶ Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerh-i câmi'i't-Tirmizî* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 2/503.

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, "Cuma", 1; Nesâî, "Cuma", 45; İbn Mâce, "İkâmetu's-salâti ve's-sünneti fihâ", 99; San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/264 (No. 5583); Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, "Cuma", 16.

Kanaatimizce Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler bağlamında bu vaktin kaldırıldığını, yalnızca Hz. Peygamber zamanına has olduğunu veya senede bir kez bulunduğunu söylemek makul bir yorum olarak görünmemektedir. Aktarılan rivayetler de kaldırıldığına dair işaret bile bulunmazken, devam ettiği ise kolayca anlaşılmaktadır.

1.4.2. İcabet Vaktinin Değişkenliği ile İlgili Görüşler

Cuma günündeki duaların kabul edildiği vaktin, belirli bir zaman diliminde olmayıp, gün içerisinde değişkenlik gösterdiğini savunanlar bulunmaktadır. Bu görüş sahiplerine göre, kadir gecesinin Ramazan'ın son on gecesinde gizlenmiş olması gibi, cuma günü içindeki bu değerli vaktin de günün tamamına gizlendiği ve intikal ettiği aktarılmıştır. Esrem et-Tâî (v. 261) ve Muhib et-Taberî'ye (v. 694) göre de bu değerli zaman dilimi cuma günü içinde intikâl etmekte, dolayısıyla sınırları bilinmemektedir.¹⁰⁸ Gazzâlî de (v. 505) konuyla ilgili çeşitli görüşleri aktardıktan sonra, vaktin intikal ettiğini kabul edenlerden bahsetmiş ve bu görüşün diğerleri arasında daha sağlıklı olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Çünkü kaynaklarda yer alan bir rivayete göre, Allah'ın bazı zamanlarda bol bol ikramlarının bulunduğu ve bu vakte denk gelenlerin büyük ihsanlara kavuşacakları¹¹⁰ aktarılmıştır. Cuma günü ile ilgili özel bir fazilet bildirimini olduğundan dolayı da söz konusu rivayete dâhil edilerek günün tamamında, Hz. Peygamber'in bahsettiği icabet vaktini yakalamak için kalben uyanık bir halde zikir ve dualarla meşgul olunması gerektiği ve belirtilen ikramlara ulaşmanın böylece mümkün olabileceği şeklinde bir yorum yapılmıştır.¹¹¹

Vaktin sabit olmayıp gün içinde nakledildiği görüşünü savunanlar, bu geceyi kadir gecesine benzeterek, muhtemelen rivayetler arasında cem' yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir. Ancak kadir gecesini ile Cuma günündeki

¹⁰⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî Esrem et-Tâî, *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*, nşr. Abdullah b. Hamd el-Mansûr (y.y., 1999), 1/56; Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed Muhib et-Taberî, *Gâyetü'l-ihkâm fi ehâdisi'l-ahkâm*, nşr. Ahmed Hamza Zeyn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 3/205-206.

¹⁰⁹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 1/186.

¹¹⁰ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mû'cemu'l-kebîr* 2 (Kahire: Mektebet-i İbn Teymiyye, 1994), 19/233 (No. 519); Taberânî, *el-Mû'cemu'l-evsat*, 3/180 (No. 2856).

¹¹¹ Kastallânî, *İrşâdu's-sârî* 7, 2/190.

icabet vaktini birbirlerine benzetmek pek uygun görünmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in kadir gecesiyle ilgili olarak "Sizler Kadir Gecesi'ni ramazan ayının son on günü içerisindeki tek sayılı gecelerde arayınız"¹¹² şeklinde intikal edebileceğine işaret eden ifadesi bulunmaktadır. Ancak cuma günündeki icabet saatiyle alakalı böyle bir rivayet bulunmamaktadır. Ayrıca Cuma günündeki vaktin tayinine işaret eden sahih rivayetler elimizde mevcut iken kadir gecesinin tayiniyle alakalı böyle bir veri bulunmamaktadır.¹¹³

1.4.3. İkinci Vaktini İşaret Eden Rivayetler

İcabet vakti ile ilgili kaynaklardaki verilerden görüldüğü kadarıyla rivayet ve görüşlerin geneli ikinci vaktini işaret etmektedir. Konuyla alakalı Tirmizî'de (v.279) Ahmed b. Hanbel'den, (v.241) hadislerin çoğunun ikinci sonrası görüşünü desteklediğini nakletmiştir.¹¹⁴ Şimdi konuyla alakalı rivayetlere ulaşılabilen ilk kaynakları ile beraber yer verilecektir.

Abdullah b. Selâm'ın, (v. 43) Ebû Hureyre'ye bu vaktin ikindiden sonra olduğunu aktardığında onun bu vakitte namaz kılınmayacağı itirazına, namazı bekleyen namazda sayıldığı şeklindeki yorumu,¹¹⁵ neredeyse bu alandaki en meşhur rivayet haline gelmiştir. Ayrıca Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf'da (v. 94) Abdullah b. Selâm'dan aynı görüşü nakletmiştir.¹¹⁶ Abdullah b. Selâm ile yapmış olduğu görüşmeden sonra Ebû Hureyre'nin de ona katıldığı görülmektedir. Çünkü kendisi de icabet vaktinin ikindiden sonra olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁷

¹¹² Buhârî, "Fadl-u leyleti'l-kadri", 3 (No. 2021); Müslim, "Sıyam", 209 (No. 1165); Tirmizî, "Savm", 72 (No. 792); Ebû Dâvûd, "Ebvâb-u şehri-i Ramazân", 2 (No. 1381); Nesâî, "İ'tikâf", 21 (No. 3389); San'ânî, *el-Musannef* 2, 4/247 (No. 7683); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/486 (No. 2052), 4/183 (No. 2352), 4/316 (No. 2520), 5/384 (No. 3401), 5/417 (No. 3456).

¹¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd*, 1/384.

¹¹⁴ Tirmizî, "Cuma", 2.

¹¹⁵ Ebû Dâvûd, "Cuma", 1; Nesâî, "Cuma", 45; İbn Mâce, "İkâmetu's-salâti ve's-sünneti fihâ", 99; Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, "Cuma", 16.

¹¹⁶ San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/262 (No. 5579).

¹¹⁷ San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/261 (No. 5577), 3/264 (No. 5584); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/404.

İkinci sonrasını işaret eden farklı isimler de bulunmaktadır. İshak b. Râhûye'nin (v. 238) *el-Müsned*'in de¹¹⁸ Taberânî'nin (v.360) *el-Evsat*¹¹⁹ isimli eserinde, Dârekutnî'nin (v. 385) *el-İlel*¹²⁰ isimli eserinde ve Beyhakî'nin (v. 458) *Şu'abu'l-îmân*¹²¹ isimli eserinde naklettiklerine göre güneş batışının yarısı tamamlandıktan sonra veya güneş batmaya başlamasından itibaren batışı tamamlanıncaya kadar geçen süredir. Bu yönde kanaate sahip olanları etkileyen unsur, muhtemelen Hz. Fâtîma'dan (v. 11) aktarılan uygulamadır. Çünkü o Hz. Peygamber'den bu vaktin güneşin batmaya başlamasıyla beraber olduğunu aktarmıştır. Ayrıca cuma günlerinde hizmetlilerinden birisini, ikindiden sonra güneşi gözlemlemesi için görevlendirdiği ve güneş batmaya başladığında kendisine haber verilerek duaya yöneldiği nakledilmektedir.¹²²

Yine ikinci sonrasını işaret eden rivayetlerden birisini de Câbir b. Abdillâh (v. 78) aktarmıştır. Onun naklettiği rivayete göre icabet vaktinin ikindiden sonra aranması gerektiği¹²³ ifade edilmiştir. Câbir b. Abdillâh'ın aktarımına benzer bir nakil de Enes b. Mâlik'den (v. 93) gelmektedir. O da Hz. Peygamber'in, Cuma gününde bulunan faziletli vaktin, ikindiden sonra güneş batana kadar olan vakitte aranması ile ilgili verdiği tavsiyeyi vurgulamıştır.¹²⁴ Bu görüşü destekleyen farklı bir aktarım ise Saîd b. Cübeyr'den (v. 94) gelmiştir. Hz. Abbas'tan (v. 68) bu vaktin ikinci namazından sonra olduğunu nakletmektedir.¹²⁵ Ayrıca Saîd b. Cübeyr'in, cuma günlerinde ikinci namazını kılmasının ardından güneş batana kadar

¹¹⁸ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî İbn Râhûye, *el-Müsned*, nşr. Abdülgafûr b. Abdilhak el-Belveşî (Medine: Mektebetu'l-İmân, 1991), 5/12 (No. 2109).

¹¹⁹ Taberânî, *el-Mû'cemu'l-evsat*, 1/49 (No. 136).

¹²⁰ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-İlel*, nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah es-Selefi - Muhammed b. Salih b. Muhammed ed-Debbâsî (Riyad - Dammam: Dâr-u Tayyibe - Dâr-u İbn Cevziyye, 1985), 15/174 (No. 3932).

¹²¹ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, nşr. Abdu'l-ali abdu'l-humeyd Hâmid (Hindistan: Mektebetu'r-Rüşd, 2003), 4/399 (No. 2716).

¹²² İbn Râhûye, *el-Müsned*, 5/12 (No. 2109); Dârekutnî, *el-İlel*, 15/174 (No. 3932); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 4/399 (No. 2716).

¹²³ Ebû Dâvûd, "Kitabu's-Salat", 118; Nesâî, "Cuma", 14.

¹²⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, "Cuma", 2.

¹²⁵ San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/262 (No. 5580), 3/363 (No. 5581).

kimseyle konuşmadığının aktarılması üzerine, onun da İbn Abbâs gibi ikindi sonrası görüşüne katıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁶

Yine kaynaklarımız da bu görüşü destekler nitelikte ilginç bir olay aktarılmaktadır. Abdullah b. Ebû Talha'nın (v. 84) aktarımına göre, Hz. Peygamber bir cuma günü ikindi namazında iken arkasında bulunan insanların önüne aniden gelen bir köpek hırladı ve henüz insanların önünden geçmeden öldü. Hz. Peygamber namazın ardından topluluğa yüzünü dönerek köpeğin aleyhine kimin dua ettiğini sordu. İçlerinden bir adam kendisinin dua ettiğini söyleyince Hz. Peygamber, onun duasının icabet vaktine denk geldiğini ifade etti.¹²⁷ Bu rivayette anlatılan bilgiler ışığında icabet vaktinin ikindi zamanına denk geldiği görülmektedir.

Daha önce aktarıldığı üzere Ebû Hureyere bu vaktin ikindiden sonra olduğunu savunmaktaydı. Tavûs b. Keysân da (v. 106) Ebû Hureyre'den icabet vakti ile alakalı olarak ikindi namazı ile güneş batışı ve sabah namazı ile güneş doğuşu arasında geçen süreyi haber vermiştir.¹²⁸ Yine kendisi de bu vaktin güneşin akşam üstü vakitlerinde sararması ile batışı arasında olduğunu¹²⁹ vurgulamıştır. Ayrıca onun Cuma günlerinde ikindi namazı kıldıktan sonra kimseyle konuşmadığı, yalnızca dua ve zikirlerle meşgul olduğu aktarılmıştır. Oğlu tarafından, Cuma gününde çok sevdiği vakit olan ikindi namazı ile akşam namazı arasındaki süre de vefat ettiği¹³⁰ haber verilmiştir.

İbn Abdilber en-Nemerî (v. 463) *et-Temhîd* isimli eserinde konuyla alakalı görüşlere genişçe yer vermiş ve Abdullah b. Selâm'ın nakletmiş olduğu bilginin, bu sahadaki en sağlam görüş olduğunu bildirerek, ikindi namazı sonrası görüşüne katıldığını ifade etmiştir.¹³¹ İbn Cüreyc de (v. 150) A'tâ b. Ebî Müslim'den (v. 135) bu vaktin ikinden sonra olduğuna dair ulemanın ekser kanaati olduğunu haber vermiştir.¹³²

Burada görüş sahiplerinin tamamını zikretmek çalışmanın hacmi açısından uygun olmamakla beraber kanaatimizce gerekli de değildir.

¹²⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/45.

¹²⁷ San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/262 (No. 5578).

¹²⁸ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/46.

¹²⁹ San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/263 (No. 5582).

¹³⁰ San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/261 (No. 5574).

¹³¹ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/46.

¹³² San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/260 (No. 5573).

Çünkü ikinci sonrası görüşünü beyan edenlerin genel olarak dayanaklarının, burada aktarılan rivayetlerden oluştuğunu söylemek mümkündür. İkinci vaktini işaret eden rivayet ve görüşleri aktardıktan sonra şimdi de bu görüş sahiplerinin delil olarak kullandıkları bazı hadislere yer verilecektir.

1.4.4. İkinci Vakti Görüşünün Dayanağı

Cuma gününde bulunan icabet vaktinin ikindiye rast geldiğini ifade edenler oldukça fazladır. Onların en önemli dayanaklarından bir tanesi yukarıda aktarılan Ebû Hureyre ile Abdullah b. Selâm arasında geçen diyalogdur. Bunun yanında onların tezlerini güçlendirdikleri bir diğer dayanak ise şudur:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: " يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ، وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ، ثُمَّ يَخْرُجُ الَّذِينَ بَاثُوا فِيكُمْ، فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ: كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي؟ فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ، وَأَتَيْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ "

Ebû Hureyre'den şöyle aktarılmıştır: "Gece ve gündüz birtakım melekler dönüşümlü olarak sizin aranızda bulunurlar. Aranızda bulunan bu melekler sabah ve ikindi namazlarında buluşup bir araya gelirler. Ardından gece boyu sizin yanınızda olan melekler yükselerek göğe çıkarlar. Allah, kullarının durumlarını çok iyi bildiği hâlde insanları meleklerle sorar: 'Siz onların yanından ayrıldığınızda kulların ne yapıyorlardı?' Melekler de: 'Yanlarına gittiğimizde de onlardan ayrıldığımız zaman da namaz kılıyorlardı.' şeklinde cevap verirler."¹³³

Mühelleb b. Ebû Sufre (v. 82) icabet vaktinin ikindiden sonra olduğunu kabul edenlerin delil olarak bu hadisi gösterdiklerini belirtmiştir. Onlara göre meleklerin yeryüzü ile sema arasındaki değişim saatine denk gelen ikinci vaktinin değerli olduğu, dolayısıyla edilen duaların da melekler aracılığıyla semaya ulaştırılarak kabul edileceği umulmuştur.¹³⁴ Burada dua vaktinin ikindi namazının öncesi veya sonrasında mı

¹³³ Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 16, "Tevhîd", 23, 33; Müslim, "Mesâcid", 210, 632; Nesâî, "Salât", 21; Mâlik b. Enes, "Kasru's-salat fi's-sefer", 82; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/477, 8120-16/209, 10309; Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 2, nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/681, 2182.

¹³⁴ Ebû'l-Hasan Ali b. Halef İbn Battal, *Şerh-u sahihi'l-Buhârî li-İbn-i Battâl*, nşr. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003), 2/521.

bulunacağı şeklinde akla gelebilecek bir soruya, ikinci vaktinin girişiyile birlikte başlayacağı şeklinde cevap verilmiştir.¹³⁵

Ayrıca Allah'ın Kur'an'da orta namaz olarak ifade ettiği ve önemine vurgu yaptığı¹³⁶ namazın hakkında çeşitli tartışmalar olmuşsa da sahabe ve tabiinden gelen ekser görüşe göre orta namaz ile ikinci namazının kastedildiği¹³⁷ belirtilmiştir. Dolayısıyla bu ayetin ikinci vaktine yapmış olduğu vurgu ile icabet vaktinin de ikindiye rastladığı görüşünün desteklendiği aktarılmıştır.¹³⁸ Bunun yanında Buhârî'nin (v. 256) nakletmiş olduğu bir hadiste Hz. Peygamber'in vaktin azlığına işaret etmek maksadıyla, parmak ucunu elinin ortasına ve serçe parmağına koymasını,¹³⁹ gün ortası ile sonu arasında olabileceğine işaret olarak değerlendirenler olmuştur. Elinin ortasına koymasını Cuma gününün ortasına, serçe parmağın ise son parmak olması hasebiyle günün sonuna işaret ettiğini, dolayısıyla bu vaktin gün ortasından sonuna kadar geçen süre zarfında olduğu şeklinde bir yorum bulunmaktadır.¹⁴⁰ Ayrıca Câbir b. Abdillâh'tan (v. 78) nakledilen bir rivayete göre icabet vaktinin ikindiden sonra aranması gerektiği¹⁴¹ ifade edilmiştir. İkindiye dair işaretler yalnızca bunlarla kalmayıp yukarıda işaret edildiği üzere oldukça fazla bulunmaktadır.

Ayrıca farklı görüş sahipleri tarafından, bu kıymetli vaktin ikindiden sonra olması, Cuma namazı vaktiyle çelişmesinden dolayı mantıksız bulunmuştur. Çünkü bu itirazı yapanlara göre Cuma namazı da aynı şekilde değerli vaktin içinde bulunmalıdır. Bu konuyu ele alan Keşmîrî, (v. 1353) Cuma namazının, övülen vakit için bir hazırlık aşaması olduğunu ifade etmiştir. Değerli vaktin hazırlığı olması sebebiyle de ikisi

---

¹³⁵ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân Irâkî - Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî İbn Irâkî, *Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb* (Tab'atu'l-Mısriyye, t.y.), 3/209.

¹³⁶ el-Bakara, 2/238.

¹³⁷ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir (Beirut: Müessesetu'r-Risale, 2000), 5/177 (No. 5404), 5/179 (No. 5407), 5/181 (No. 5418), 5/182 (No. 5419), 5/189 (No. 5432).

¹³⁸ Irâkî - İbn Irâkî, *Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb*, 3/209.

¹³⁹ Buhârî, "Talak", 23.

¹⁴⁰ Kastallânî, *İrşâdu's-sârî* 7, 8/167.

¹⁴¹ Ebû Dâvûd, "Kitabu's-Salat", 118; Nesâî, "Cuma", 14.

ayrı görülmemiştir. Bu durumu, asıl maksadın ikindiden sonraki Arafat vakfesi olan, fakat hazırlıkların öğle vaktinde başladığı hac ibadetine benzetmiştir.¹⁴² Gazzâlî'nin (v. 505) Kâ'b b. Ahbâr'dan, övülen bu vaktin, Cuma namazına itina gösteren kişiler için geçerli olacağı şeklinde yaptığı aktarım da¹⁴³ bu cevabı destekler niteliktedir.

Bunun yanında İbn Münzir'in (v. 318) aktarımına göre Saîd b. Mansûr, (v. 227) Ebû Seleme b. Abdurrahman'a (v. 94) kadar ulaşan sahih bir senetle Ebû Seleme'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Ashâb-ı kirâmın bir kısmı cuma günündeki bu değerli vaktin ne zaman olduğunu aralarında müzâkere ettiler ve sonra ayrıldılar. Bu vaktin cuma günündeki gün bitimi anı olduğu konusunda hiçbiri görüş ayrılığına düşmemiştir."¹⁴⁴

Buraya kadar aktarılan bilgiler ışığında görüldüğü üzere, bu vakti gün sonu olarak kabul edenlerin dayanakları mâkul görünmektedir. Merfû' ve sahih rivayetlere dayanan delillerinin olduğu söylenebilir. Yine de işaret ettikleri ikindi sonrasının kesin veya yegâne vakit olduğunu söylemek iddialı olacaktır. Bundan sonra da yine bu konuda meşhur olmuş görüşlerden bir diğeri olan öğle vaktiyle ilgili aktarımlara değinilecektir.

1.4.5. Öğle Vaktini İşaret Eden Rivayetler

Âlimlerden bazıları ise bu vaktin Cuma namazı esnasına denk geldiğini ifade etmişlerdir. İcabet vaktiyle alakalı bu görüşte olanlar, ezan ile farzın selamına kadar çeşitli anlara vurgu yaparak yine ittifakî bir zaman belirtmemişlerdir.

Daha önce aktarılan Müslim b. Haccâc'ın (v. 261) *es-Sahîh*'in de nakletmiş olduğu Ebû Bürde hadisi¹⁴⁵ öğle vaktini seçenler üzerinde büyük bir etki oluşturmuştur. Müslim'e de bu vakitle alakalı görüşü sorulduğunda konuyla ilgili en doğru ve isabetli kararın nakletmiş olduğu rivayet olduğunu söyleyerek öğle vaktini kabul ettiğini göstermiştir.¹⁴⁶ Söz konusu rivayete göre Abdullah b. Ömer, (v. 73) Ebû Bürde'ye (v. 103) Hz.

¹⁴² Muhammed Enver Şâh Hüseyinî Keşmîrî, *el-'Arfu's-şez'i alâ Câmî'i't-Tirmizî*, nşr. Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru't-Turâsî'l-Arabî, 2004), 2/7.

¹⁴³ Gazzâlî, *İhyâ*, 1/186.

¹⁴⁴ Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim İbn Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ ve'l-ihtilâf*, nşr. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf (Riyad: Dâr-u Tayyibe, 1985), 4/13 (No. 1727).

¹⁴⁵ Müslim, "Cuma", 16 (No. 853).

¹⁴⁶ Beyhakî, *es-Sünen* 2, 3/354 (No. 6000); Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, 2/503.

Peygamber'in Cuma gününde bulunduğundan haber verdiği icabet vaktiyle alakalı, babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (v. 42) herhangi bir malumata ulaşım ulaşmadığı hakkında bir soru yöneltmişti. Bunun üzerine Ebû Bürde, babasının bu konuda Hz. Peygamber'den; "Cuma hutbesi esnasında imamın minberde oturduğundan başlayarak, Cuma farzının bitişine kadar olan zaman zarfıdır." şeklinde bir nakilde bulunduğunu aktarmıştır.¹⁴⁷ İcabet vaktinin öğle saatlerine denk geldiğini savunanların büyük çoğunluğu üzerinde bu rivayetin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Ebû Bürde, aktarmış olduğu bu bilgi ile babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin öğle vaktine işaret eden bu aktarımının bizzat Hz. Peygamber'den olduğunu göstermiştir. Bu olaydan farklı olarak Ebû Bürde (v. 103) bir gün İbn Ömer'in (v. 73) yanında iken kendisine Cuma günündeki vaktin sorulduğunu ve Allah'ın namaz için takdir ettiği vakit olarak yanıtladığını aktarmıştır. Burada Cuma namazı vaktini kasteden Ebû Bürde, İbn Ömer'in de bu cevap karşısında kendisini takdir ettiğini¹⁴⁸ beyan ederek hem kendisinin hem de onun Ebû Mûsâ gibi düşündüklerine işaret etmiştir.

Konuyla ilgili bir başka aktarım da şöyle ifade edilmiştir. Ebû Zer el-Gifârî'ye, (v. 32) hanımı icabet vaktini sorduğunda, yarım metre kadar bir uzunluk işaret ederek, güneşin o ölçüde batıya meylettiği zaman olduğunu bildirmiştir. Ardından da bir daha bu konuya dair soru sorarsa onu boşayacağını ifade etmiştir.¹⁴⁹

Bu anlatılanları destekler nitelikte bir başka aktarım da Hz. Âişe'den gelmiştir. Ondan nakledildiğine göre: "Semâvât kapılarının açılması bakımından arefe günü ile cuma günü birbirine benzemektedir. Kişiyi diledikleri verilir. Bu hangi vakittir? diye sorulduğunda; müezzinin cuma namazı için ezan okumaya başladığı vakittir"¹⁵⁰ şeklinde cevap vererek o da öğle vaktine işaret etmiştir.

Öğle vaktine işaret eden rivayetlerden bir diğeri ise Hz. Ali'den (v. 40) nakledilmiştir. Onun ifadesine göre Hz. Peygamber şu tavsiye de bulunmuştur: "Güneş batıya meylettiğinde, gölgeler dönmeye başladığında, ruhlar rahatladığında Allah'tan isteklerinizi dileyin. Çünkü bu saat

¹⁴⁷ Müslim, "Cuma", 16 (No. 853); Ebû Dâvûd, "Cuma", 2 (No. 1049).

¹⁴⁸ İbn Münzir, *el-Evsat*, 4/11 (No. 1723); İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/22.

¹⁴⁹ İbn Münzir, *el-Evsat*, 4/12 (No. 1724); İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/23.

¹⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/473.

günahlarından çokça tövbe edenlerin saatidir. Allah çokça tövbe edenleri affedicidir.”¹⁵¹

Bu görüşte olan isimlerden bir diğeri ise Ebü'l-Âliye er-Riyâhî'dir. (v. 90) Ona göre bu vakit güneşin tam zeval saatine denk gelmektedir.¹⁵² Yine kaynaklarda öğle vaktini işaret edenlerden birisi olarak Ebû Ümame¹⁵³ (v. 86) ve Humeyd b. Zencûye¹⁵⁴ (v. 251) ile karşılaşılmaktadır. Bu ikisi öğle vaktini destekler nitelikte bir açıklama yapmışlardır. Ancak kesin bir vakit belirtmeyip birkaç ihtimal üzerinde durmuşlardır. Onlar bu vakitle alakalı üç olasılıktan bahsetmişlerdir. Bunlar Cuma namazı için ezan okunduğu veya imamın hutbe için minbere çıktığı yahut Cuma farzı için kamet getirildiği zaman zarflarından birisidir.

Bu konuya dair Hasan el-Basrî'den de (v. 110) ilginç bir aktarım bulunmaktadır. Ondan nakledildiğine göre, bir adam Cuma gününde Hz. Peygamber tarafından haber verilen icabet vaktini yakalamak için ibadetle meşgul olurken yorgunluktan uyuklamaya başlamıştı. Bunun üzerine kulağına gelen bir ses tarafından, aradığı vaktin geldiği ve uyanması gerektiği söylendi. Bahsedilen bu vaktin ise güneşin batıya meyil etmeye başladığı zeval vakti olduğu belirtilmiştir. Bu olaydan sonra Hasan el-Basrî'nin de icabet vaktini, güneşin zeval vaktinde idrak etmeye çalıştığı aktarılmıştır.¹⁵⁵ Onun bu uygulamayı sürdürmesi icabet vaktinin öğle saatlerinde kabul ettiğini göstermektedir. İbn Sîrîn (v. 110) ise kendisine bu vakit hakkındaki görüşü sorulduğunda Cuma namazının kılınmış olduğu vakit olarak tahmin ettiğini ifade etmiştir.¹⁵⁶

Yine benzer bir görüşe sahip olan Eş-Şâ'bî'den (v. 104) ise bu vaktin, Cuma gününde alışverişin haram kılınmasından başlayarak helal olduğu zamana kadar geçen süre¹⁵⁷ olduğu yönünde bir aktarım bulunmaktadır. Bu görüşe destek verenler arasında Muhib et-Taberî de (v. 694) bulunmaktadır. Muhib'e göre bahsedilen icabet saati, güneşin batıya

¹⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/228, 35561; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, 4/458, 2809.

¹⁵² İbn Battal, *Şerh-u sahîhi'l-Buhârî*, 2/520.

¹⁵³ İbn Münzir, *el-Evsat*, 4/10 (No. 1721).

¹⁵⁴ Ferhat Gökçe, *İsnâdlarda Saklı Eserler -Humeyd b. Zencûye'nin Kitabı't-Tergîb'inin Yeniden İnşası-* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2019), 247.

¹⁵⁵ San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/261 (No. 5576).

¹⁵⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/23.

¹⁵⁷ İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/23.

meyletmesinden başlayarak cisimlerin gölgesi yarım zira' olana kadar geçen süredir.¹⁵⁸ Zaten Muhib et-Taberî: (v. 694) “Bu hadisler içerisinde en sahih olanı Ebû Mûsâ'dan nakledilen hadistir, söz konusu görüşlerin en meşhuru ise Abdullah b. Selâm'ın görüşüdür.”¹⁵⁹ diyerek tercih yönünün Ebû Mûsâ hadisi olduğunu göstermiştir.

Cuma günündeki kıymetli vakitle alakalı olarak Nevevî de (v. 676) *el-Minhâc* isimli eserinde çeşitli görüşlere değindikten sonra, Ebû Mûsâ hadisinin bu vakitle alakalı en doğru ve isabetli rivayet olduğunu söyleyerek, kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁰ Nevevî'nin (v. 676) bu görüşü kabul etmesinde, söz konusu rivayetin *Sahîhayn'den* birinde geçmesinin ve merfû olmasının etkili olduğu şeklinde yorumlar bulunmaktadır.¹⁶¹

Muhammed b. Abdullah el-İşbîlî'de (v. 543) bu vaktin Cuma vaktinde imamın hutbe esnasında minberde oturmasıyla başladığını ve bu görüşün en kuvvetli görüş olduğunu ifade etmektedir. Çünkü hutbe ile farz bitişine kadar geçen sürenin de namazdan sayıldığını ve hadiste geçen “صلاة” kelimesine lafzen ve ma'nen uygunluk gösterdiğini belirtmektedir.¹⁶²

Celâleddîn es-Süyûtî (v. 911) *el-Lüm'a fî hasâisi'l-Cum'a* ismiyle kaleme aldığı eserinde bu konuya genişçe yer vermiştir. Süyûtî, Abdullah b. Selâm ve Ebû Mûsâ kanallarıyla gelen her iki bilgiyi de eleştirmiştir. Çünkü hadiste duanın kabul edilmesi açıkça namaz kılmak ile koşullandırılmış iken bahsedilen iki vakitte de namazdan men edilmiştir. Ebû Mûsâ'nın aktardığı hutbe vakti ve Abdullah b. Selâm'ın belirttiği ikindi namazı sonrasında namaz kılınmamaktadır. Ayrıca ikindi namazının peşine her ne kadar dua edilmesi mümkün ise de hutbe vaktinde bu da doğru değildir. Çünkü hutbe de sessiz bir şekilde hatîbi dinlemek tavsiye edilmiştir. Süyûtî bu eleştirilerinin ardından icabet vaktinin Cuma için kamet getirilirken veya namaz içindeki secde yahut teşehhüt zamanı olabileceğini ifade etmiştir. Şayet secde veya teşehhüt kabul edilirse hadiste geçen namazda

¹⁵⁸ Muhib et-Taberî, *Gâyetü'l-ihkâm fî ehâdîsi'l-ahkâm*, 3/205.

¹⁵⁹ Muhib et-Taberî, *Gâyetü'l-ihkâm fî ehâdîsi'l-ahkâm*, 3/205.

¹⁶⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Minhâc şerh-u Sahîh-i Müslim b. Haccâc 2* (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972), 6/141.

¹⁶¹ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/421.

¹⁶² İşbîlî, *Mesâlik*, 2/465.

olma şartı hakikaten, kamet esnasında olursa da mecâzen gerçekleşmiş olacaktır. Çünkü kamet getiren kişi namaz kılmayı dilediği için hadisten kastedilen mananın da buna uygun olduğunu savunmaktadır. Bu açıklamasının ardından teşehhüt ve secde vaktinin de gerçek mana da duayla değil namaz ile meşgul olma zamanı olduğunu vurgulayarak, kamet vaktini tercih ettiğini belirtmiştir. Bunun üzerine de Ebû Mûsâ hadisini tercih etmiştir. Çünkü ona göre Ebû Mûsâ'nın hutbe ve namaz arası ifadesi kamet vaktini de kapsamaktadır. Kendisi bu yorumunu da *Sahîhayn*'de geçen “قائم يصلي” ifadesiyle delillendirmektedir. Süyûtî bu ifadeyi namazı beklemek olarak tevil edilmesini uzak bir ihtimal olarak kabul ettiğinden dolayı kendi görüşünün, hadisin zahiriyle amelîne uygun olduğunu aktarmıştır. Kamet esnasında ayağa kalktığından dolayı, Hz. Peygamber'in “قائم يصلي” ifadesini de namaz için ayağa kalmak manasında değerlendirerek bu şekilde lafzın hakikatine göre hareket etmenin daha doğru olacağını vurgulamıştır.¹⁶³

Buraya kadar öğle vaktiyle ilgili aktarılan rivayetler ve bu yönde görüş bildirenler, ulaşılabilen ilk kaynaklarıyla birlikte verilmiştir. Şimdi de bu görüş sahiplerinin delil olarak kullandıkları bazı hadislerle yer verilecektir.

1.4.6. Öğle Vakti Görüşünün Dayanağı

Bu vaktin, öğle saatlerine denk geldiğini kabul edenlerin dayanaklarından birisi, Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî (v. 103) → Bukeyr b. Abdullah el-Eşec el-Kureşî (v. 120) → Mahreme b. Bukeyr (159) → Abdullah b. Vehb b. Müslim el-Kureşî (v. 197) kanalıyla gelen şu rivayettir:

Abdullah b. Ömer, Ebû Bürde'ye Hz. Peygamber'in Cuma gününde bulunduğu haberi verdiği icabet vaktiyle alakalı, babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den herhangi bir malumata ulaşip ulaşmadığı hakkında bir soru yöneltmişti. Bunun üzerine Ebû Bürde, babasının bu konuda Hz. Peygamber'den; “Cuma hutbesi esnasında imamın minberde oturduğundan başlayarak, Cuma farzının bitişine kadar olan zaman zarfıdır.” şeklinde bir nakilde bulunduğunu aktarmıştır.¹⁶⁴ Bu rivayetin merfû' olmasının ve

¹⁶³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *el-Lûm'a fi hasâsi'l-Cum'a* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 1/82, 83.

¹⁶⁴ Müslim, “Cuma”, 16 (No. 853); Ebû Dâvûd, “Cuma”, 2 (No. 1049).

özellikle de Müslim (v. 261) tarafından rivayet edilmiş olmasının, Nevevî¹⁶⁵ (v. 676) üzerinde olduğu gibi kanaatimizce farklı kişiler üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur.

Öğle vaktini işaret eden rivayetlerden bir diğeri ise Amr b. Avf el-Müzenî'den (v. 60) aktarılmıştır. Hz. Peygamber'e Cuma günündeki icabet vakti sorulduğunda, imamın hutbeye çıkışından¹⁶⁶ veya Cuma namazı için kamet getirilmesinden başlayarak farzın bitişine kadar olduğunu aktarmıştır.¹⁶⁷ Ancak bu hadisin râvîleri arasında yer alan Kesîr b. Abdillâh hakkında, münkerü'l-hadîs'e varacak derecede ağır eleştiriler yer almaktadır. Fakat Tirmizî'nin bu hadisi Buharî'ye sorduğu, onun da hasen bir hadis olarak kabul ettiği aktarılmaktadır.¹⁶⁸ Tirmizî de bu hadise hasen hükmü vermiştir.¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah da (v. 290) babasının, Kesîr b. Abdillâh'a bir çizik attığını ve *el-Müsned*'de ondan hiçbir rivayette bulunmadığını belirtmiştir.¹⁷⁰ Aktarılan bilgiler ışığında bu rivayette za'fiyet olduğu şeklinde bir yorum yapılacak olursa da en azından Ebû Bürde kanalıyla gelen sahih hadis ile mana yönünden desteklendiğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

1.4.7. Farklı Görüşler

Buraya kadar öğle ve ikinci vaktini belirten bazı rivayetlere yer verildi. Bu iki vaktin dışında farklı zamanlara işaret eden bazı aktarımlar da bulunmaktadır. Burada bunlardan bazılarına değinilecektir.

Daha önce Ebû Hureyre'nin ikinci vaktine dair haberlerine yer verilmişti. Başka bir rivayette ise Mücahid b. Cebr (v. 103) Ebû Hureyre'den icabet vakti ile alakalı olarak yine ikinci namazı ile güneş batışı arasını

¹⁶⁵ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/421.

¹⁶⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik Bezzâr, *Müsnedu'l-Bezzâr*, nşr. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullah vd. (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 8/316 (No. 3388).

¹⁶⁷ Tirmizî, "Cuma", 2 (No. 490); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1/477 (No. 5515); Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî İbn Humeyd, *el-Müntehab min müsnedi Abd İbn Humeyd*, nşr. Subhî'l-Bedrî es-Sâmîrî - Mahmud Muhammed Halîl es-Saîdî (Kahire: Mektebetu's-Sünne, 1988), 1/120 (No. 291); Ayrıca bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 19/21.

¹⁶⁸ Mizzî, *et-Tehzîb*, 24/137, 138, 139.

¹⁶⁹ Tirmizî, "Cuma", 2 (No. 490).

¹⁷⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl* 2, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 2001), 3/213.

haber verirken bunun yanına sabah namazı ile güneş doğuşu arasında geçen süreyi de eklemiştir.¹⁷¹ Ali b. Ebû Talha (v. 143) ve Ebû Hureyre kanalıyla nakledilen bir başka rivayete göre ise Hz. Peygamber'e Cuma ilgili soru sorulduğunda o gündeki icabet vaktinden de bahsederek bu zamanın son üç saat içinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁷² Bu konuyu ele alan Muhib et-Taberî'ye (v. 694) göre üç saatin tayini hususunda iki görüş ortaya çıkmıştır. Birincisine göre aktarılan vakitlerin, yani imsak vakti ile güneş doğumu, Cuma hutbesi ile namaz bitimi ve ikindi ile güneş batışı aralarının her birinin son diliminde birer icabet vakti bulunmakta iken diğer görüşe göre ise akşamdan önceki üç saatin son bölümlerinde olabilir şeklinde yorumlanmıştır.¹⁷³

İbn Kayyim el-Cevziyye, (v. 751) sahih rivayetlerde bildirilen öğle ve ikindi vakitlerinin her birinin icabet vakti olduğu görüşündedir. Ona göre ikindi sonrası vakit sabit iken Cuma namazı saatindeki icabet vakti ise namazın saatlerine göre değişim göstermektedir. Ona göre insanların Cuma namazı için bir araya gelerek cemaat halinde Allah'a dua ve niyazlarda bulunmaları icabet kapılarını açmakta etkili olmaktadır. Bu durumda aktarılan çeşitli rivayetlerin arası bulunmuş olacaktır. Ayrıca Hz. Peygamber rivayetlerde bildirilen iki vakitte de duaya teşvik etmiştir. Bu durum Hz. Peygamber'e takva üzerine kurulan mescid sorulduğunda Mescid-i Nebevî'yi işaret etmesine benzemektedir. Çünkü onun bu cevabı aynı zamanda Kubâ Mescidi'nin de takva üzerine kurulmuş olmasına mani değildir. Bilakis her ikisi de takva üzerine kurulmuşlardır.¹⁷⁴ Görüldüğü üzere İbn Kayyim yapmış olduğu bu yorumlar ile hakkında çeşitli ihtilafların bulunduğu bu konu hakkındaki rivayetler arasında daha itidalli bir yol takip etmiştir.

İbn Kayyim ile benzer bir yorum yapan Gazzâlî (v. 505) ise Abdullah b. Selam ile Ebû Hureyre arasında geçen diyalogu aktardıktan sonra, ikindi vaktinin kıymetli oluşuna ve imamın hutbeye çıkış anının da ihmal edilmeyip her iki vakti değerlendirmeye yöneltmiştir.¹⁷⁵ İbn Cezerî (v. 833)

¹⁷¹ İbn Münzir, *el-Evsat*, 4/9 (No. 1718).

¹⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/466 (No. 8102).

¹⁷³ Muhib et-Taberî, *Gâyetü'l-ihkâm fi ehâdîsi'l-ahkâm*, 3/204.

¹⁷⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd*, 1/382.

¹⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 1/186.

ise Cuma namazının farzı kılınırken imamın Fatıha okumaya başlaması ile sûrenin sonundaki amîn sözüne kadar geçen aralıkta olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶

Buraya kadar icabet vakti hakkında bulunan ihtilaflara yer verildi. Bu farklılıklar karşısında insanlara bir çıkar yol sunmak isteyenler bazı önerilerde bulunmuşlardır. Şimdi bu vakitle ilgili bazı tavsiyelere yer verilecektir.

1.4.8. Vakitle İlgili Öneriler

Bu konuda Abdürrezzak es-San'ânî'nin (v. 211) güzel bir aktarımı bulunmaktadır. Onun naklettiğine göre: Ma'mer b. Raşid (v. 154) bu zaman dilimini İbn Şihâb ez-Zührî'ye (v. 124) sormuş ve ondan bu konuyla ilgili bilgisi olmadığı yanıtını almıştır. Ancak ez-Zührî, Kâ'b b. Ahbâr'dan: (v. 32) *"Bir kimse cuma günlerini belli dilimlere ayırsa, bu anı kesinlikle yakalar"*¹⁷⁷ bilgisini aktarmıştır. Kâ'b'ın bu görüşü hakkında İbrahim b. Münzir en-Nîsâbü'rî; (v. 318) *"Bir kimse herhangi bir cuma gününe ulaştığında dua etmeye başlar ve belirli bir zamana kadar devam eder, sonraki cuma da kaldığı yerden dua etmeye başlar ve yine belirli bir zamanda bırakır ardından günün sonuna ulaşana kadar da bu şekilde hareket eder ise bu vakti yakalayacaktır"*¹⁷⁸ şeklinde bir yorum aktarmıştır. Buna karşılık Abdullah b. Ömer'e (v. 73) göre ise cuma günü duaların kabul edildiği anı yakalamak için kulun devamlı olarak dua etmesi gerekmektedir. O, insanın dileklerini Allah'tan istemesi için yalnızca bir günün tamamını ayırmanın oldukça kolay olduğunu savunmaktadır.¹⁷⁹ Ancak İbn Ömer'in bu görüşü böyle bir uygulamaya gücü yeten kimseler hakkında geçerli olabilir fakat Kâ'b'ın görüşü herkesin rahatlıkla uygulayabileceği bir yapıdadır. Bununla birlikte her iki sahâbînin görüşlerinin ortak noktası bu vaktin belli olmamasıdır.¹⁸⁰ Onların bu önemli zamana muvafık olabilmek için böyle bir çözüm sunmuş olduklarını söylemek mümkündür.

¹⁷⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf Cezerî, *el-Hisnu'l-hasîn min Kelâm-i Seyyidi'l-mürselîn*, nşr. Abdurraûf b. Muhammed b. Ahmed el-Kemâlî (Kuveyt: Garrâs li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'd-Di'âye ve'l-İ'lân, 2008), 70.

¹⁷⁷ San'ânî, *el-Musannef* 2, 3/261 (No. 5575).

¹⁷⁸ İbn Münzir, *el-Evsat*, 4/13 (No. 1727).

¹⁷⁹ İbn Münzir, *el-Evsat*, 4/13 (No. 1727).

¹⁸⁰ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/417.

Bu konuya dair İbn Müneyyir'den (v. 683) şu sözler aktarılmıştır: “Bu vaktin ve Kadir gecesinin tam olarak belirlenmemesindeki hikmet, insanların elinden geldiği kadar bol miktarda namaz kılmasını ve dua etmesini sağlamaktır. Eğer bu an belirlenmiş olsaydı insanlar tembelliğe düşerler ve sadece söz konusu vakitte ibadet edip diğer vakitlerde hayırlı ameller işlemezlerdi. İşte bu yüzden Hz. Peygamber'in sözünü ettiği bu değerli vaktin sınırlarını tespit etmeye çalışanların yaptıkları şaşılacak bir iştir.”¹⁸¹ Diyerek vaktin tayinine dair aktarılan bilgileri hoş görmediğini ve asıl gayenin dua ile meşguliyetin artırılması olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Kanaatimizce cuma günleri insanın dua ile meşguliyetinin, kalbî farkındalığının diğer günlere göre daha fazla olması gerekmektedir. Bu değerli vakit hakkında çeşitli söylemler bulunmasını ve kesin bir bilgi olarak aktarılmamış olmasını, bizleri duayı artırmak için teşvik etmek ve insanın elinden geldiği kadar zamanını ibadete ayırmasını sağlamak gibi sebeplere dayandırmak mümkündür.

1.5. Aykırı Görünen Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Buraya kadar Hz. Peygamber'in Cuma gününde varlığından bahsettiği icabet vaktiyle alakalı çeşitli rivayetlere yer verilmiştir. Bununla ilgili olarak İbn Hacer el-Askalânî de (v. 852) *Fethu'l-bârî* isimli eserinde konuya genişçe yer vermiştir. Kendisi konuya dair kırk civarında görüş aktarmıştır. Öncelikle aktarılan görüşler arasında en tercih edilebilir olan rivayetlerin Ebû Mûsâ¹⁸² ile Abdullah b. Selâm¹⁸³ kanalıyla gelen hadisler olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü elde edilen veriler ışığında diğer rivayetler arasında en kuvvetli görülen rivayetlerin bu ikisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki görüş dışında kalan görüş ve rivayetler için ise şu ihtimallerden bahsedilebilir:

1. Bir kısmı içerik itibariyle bu iki rivayete uygundur.
2. Bir kısmı bu iki rivayetten sadece birisine uygundur.
3. Bir kısmının senedi zayıftır.

¹⁸¹ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/416-422; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/241-245; Kastallânî, *İrşâdu's-sârî* 7, 8/167.

¹⁸² Müslim, “Cuma”, 16 (No. 853); Ebû Dâvûd, “Cuma”, 2 (No. 1049).

¹⁸³ Ebû Dâvûd, “Cuma”, 1; Nesâî, “Cuma”, 45; İbn Mâce, “İkâmetu's-salâti ve's-sünneti fihâ”, 99; Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, “Cuma”, 16.

4. Bir kısmı da mevkûftur; bu görüşü arz edenler Hz. Peygamber'den gelen herhangi bir hadise dayanmaksızın kendi içtihatlarına göre söz konusu vakti belirlemeye çalışmışlardır.¹⁸⁴

Aktarılan görüşler arasında bu dört ihtimalin dışında kalan bulunmamaktadır. Fakat bu sahada kabul edilmiş en kuvvetli iki görüşün arasında ihtilaf bulunmaktadır. Birisi öğlen vaktini işaret ederken diğeri ise ikinci sonrasına işaret etmektedir. Bu aykırılığın çözümü noktasında bazı yorumlar bulunmaktadır. Rivayetler arasında cem' veya tercih yoluna gidilmesini öngörenler olmuştur. Buna göre dualara icâbet edilen bu vaktin sabit olmadığını bilakis cuma günü içerisinde intikâl ettiği kabul edilirse görüşler arasında uygunluk sağlamanın mümkün olacağını savunanlar vardır.¹⁸⁵ Ancak bu vaktin değişkenliğini kabul etmeyenler de bulunmaktadır. O zaman bu vaktin sabit olduğu kabul edilirse aktarılan görüşlerden birini tercih etmek kaçınılmaz hale gelecektir. Bu durumda da hakkında sahâbe kavlinin çokluğu, semâ' siğası ile kullanılmış olması ve tarîk çokluğu gibi sebeplerden dolayı bu vaktin, ikindiden sonra olabileceği görüşü daha tercih edilebilir görünmektedir. Ebû Mûsâ hadisinin tercih yönü ise yalnızca *Sahîhayn*'den birinde yani Müslim'in (v. 261) *es-Sahîh*'in de geçiyor olmasıdır. Ancak bir hadisin *Sahîhayn*'de geçtiği için tercih edilebilir olması, eleştiriye uğramamış olmasıyla koşullandırılmıştır.¹⁸⁶ Fakat bu rivayette iki problem bulunmaktadır. Birincisi Mahreme b. Bukeyr ile babası arasında sema' yollu bir ittisal bulunmamasıdır. Onun babasından yapmış olduğu rivayetlerin semâ' ile değil kitâbet yoluyla yaptığı aktarılmıştır. İkinci problem ise râvîlerin genelinin bu hadîsi Ebû Bürde'den maktu' olarak nakletmiş olmalarıdır.¹⁸⁷ Şayet rivayetler arasında bir tercih yapılacaksa söz konusu problemlerden dolayı Abdullah b. Selâm kanalıyla gelen rivayetinin daha uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bahsedilenlerin dışında akıllar da oluşabilecek başka bir soru işareti bulunmaktadır. Buna göre çeşitli bölgelere göre, cuma vaktinin değişmesinden dolayı icâbet vaktinin, bazıları için önce veya sonra olması

---

¹⁸⁴ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/421.

¹⁸⁵ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/245.

¹⁸⁶ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/422.

¹⁸⁷ Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 2/422; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, 6/245.

şeklinde ortaya çıkabilecek probleme, tıpkı kerahat vakitlerinde olduğu gibi herkesin kendi yaşadığı şartlara itibar edeceği yönünde cevap verilmektedir.¹⁸⁸

Zahiren çelişen iki hadis görüldüğünde aralarını cem' etme imkânı varsa her iki hadisle amel etmek adına bu yolu tercih etmek daha uygun görülmüştür.¹⁸⁹ Burada da Hz. Peygamber'in farklı zamanlar da aktarılan bu iki vakte işaret etmiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla kişi aktarılan vakitlerde duaya yönelme gayretinde olursa büyük olasılıkla icabet saatine denk gelecektir. Ayrıca böyle bir tutum sergilemek aktarılan rivayetler arasını cem' edeceğinden dolayı kanaatimizce daha uygun olacaktır.

Sonuç

Hadis külliyatımıza bakıldığında Hz. Peygamber'in bazı zaman ve mekanlara dair fazilet bildirimleri olduğu görülmektedir. Bildirmiş olduğu bazı faziletli zamanlarda da yapılan duaların icabete daha layık olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Yine icabet vakti ile alakalı rivayetlerden birisi de Cuma gününde kısa bir an olarak ifade edilmiş olan aktarımdır. Hz. Peygamber böyle bir vakitten bahsettikten sonra ilk dönemden itibaren çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Vaktin belli bir döneme has olup bir daha bulunmayacağından, intikal edebileceğine kadar birçok farklılık gündeme gelmiştir. Aktarılan rivayetlerde günün çeşitli vakitlerine işaretler bulunmaktadır. Bir konuda bu kadar rivayet farklılığının bulunması doğal olarak ilim insanlarını da görüş ayrılığına yöneltmiştir.

Bu vakit, bazı çevreler tarafından belirsiz olarak kabul edilirken, bazı aktarımlar sabah, kimisi öğlen, bir kısmı da ikindi sonrasını işaret etmektedir. İcabet vaktinin belirsiz olduğunu savunanlar, Hz. Peygamber'in sınırlarını belirtmemesinde ki bir hikmetin varlığı düşüncesine dayanmaktadırlar. Onlara göre Hz. Peygamber, insanların dua ve zikirlerle daha çok alâkadar olmaları adına bu vaktin sınırlarına işaret etmemiştir. Vaktin tayinine dair gelen haberler arasında en kuvvetlileri Ebû Mûsâ el-Eşârî (v. 42) ve Abdullah b. Selâm (v. 43) kanallarıyla gelen bilgiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada yapılan senet analizlerine göre her iki

¹⁸⁸ Askalâni, *Fethu'l-bârî*, 2/422.

¹⁸⁹ Abdullah Yıldız, "Serahsî'nin Hadis Anlayışı - II Nesh ve ihtilafu'l-Hadisle Alakalı Meseleler", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1999), 272.

rivayetin de sıhhatinde bir problem görünmemektedir. Ebû Mûsâ'nın aktardığına göre bu vakit öğle saatlerine denk gelirken, Abdullah b. Selâm'ın verdiği haberde ise ikinci sonrasına rastlamaktadır. Bu ikisinin dışında farklı vakitlere işaret eden rivayetler bulunmaktaysa da sıhhat açısından bunların seviyesine ulaşmadığı için çok tercih edilmemişlerdir. Konuyla alakalı kırktan fazla vakte işaret bulunmaktadır. Ancak bu görüşler genel anlamıyla Ebû Mûsâ el-Eşârî veya Abdullah b. Selâm kanallarıyla gelen rivayetleri esas almışlardır. Bu iki rivayete dayanmayanlar hakkında ise zayıf aktarımlara veya kişisel içtihatlarla dayandıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca konuya dair görüş bildirenlerin, hadislerden farklı dayanaklar getirdikleri de belirtilmelidir.

Konuyla ilgi birbiriyle çelişkili görünen rivayetler bulunduğundan dolayı bazıları cem' yolunu uygun görürken kimisi de rivayetler arasında tercihe gitmeyi seçmişlerdir. Tercih yoluna gidenler arasında görüşlerine uymayan rivayetleri taz'îf edenler olmuştur. Kanaatimizce inanç veya ahkâmî bir unsurla alakalı olmayan bu tür rivayetler arasında tercih yaparak diğerlerini rafa kaldırmak yerinde değildir. Çünkü konuyla ilgili işaret edilen vakitlerin her birini veya birden fazlasını değerlendirmek, birbirine aykırı hükümleri bir arada uygulamayı gerektirmemektedir. Aksine Hz. Peygamber'in bildirmiş olduğu icabet vaktini yakalamak için daha uygun bir davranış biçimi olacaktır.

Kanaatimizce vakitle ilgili bu kadar görüş bulunmasının altında yatan teşviki görmek ve garanticilik anlayışından uzaklaşmak gerekmektedir. Cuma gününde icabet vakti olduğuna dair bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. O zaman insan elinden geldiği ölçüde bugün de kalben uyanıklık göstererek dua ve ibadetlerle meşgul olmaya gayret göstermelidir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl* 2. nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2. Basım, 2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnâvût - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.

Askalânî, Ebû Fadl Ahmed b. Hacer. *el-İsabe fi temyîzi's-sahabe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

Askalânî, Ebû Fadl Ahmed b. Hacer. *Nüzhetu'n-nazar fi tevdîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. Riyad: Matbaat-u Sefîr, 2001.

Askalânî, Ebû Fadl Ahmed b. Hacer. *Takrîbu't-tehzîb*. 1 Cilt. Suriye: Dâru'r-Raşîd, 1986.

Askalânî, Ebû Fadl Ahmed b. Hacer. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaat-u Dâirati'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye, 1908.

Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî şerh-u Sahihi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Fuâd Abdulkakî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.

Aydınî, Abdullah. *Hadis Istilahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetü'l-Kârî*. 12 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ* 2. nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şuabu'l-îmân*. nşr. Abdu'l-ali abdu'l-humeyd Hâmid. Hindistan: Mektebetu'r-Rüşd, 2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *Müsnedü'l-Bezzâr*. nşr. Mahfûzu-'r-Rahman Zeynullah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh* 2. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. Beyrut: Dâr-u Tavki'n'Necât, 2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Tarîhu'l-Kebîr*. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratu'l-Me'ârifi'l-Usmâniyye, ty.

Cevherî, Abdurrahman b. Abdillah. *Müsnedü'l-Muvatta*. PDF: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 1997.
<https://ia802707.us.archive.org/15/items/waq34429/34429.pdf>

Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *el-Hisnu'l-hasîn min Kelâm-i Seyyidi'l-mürselîn*. nşr. Abdurraûf b. Muhammed b. Ahmed el-Kemâlî. Kuveyt: Garrâs li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'd-Di'âye ve'l-İ'lân, 2008.

Coşkun, Selçuk. *Hadîse Bütüncül Bakış (Tebât-Anlama-Anlatma Bağlamında Bir İnceleme)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlel*. nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah es-Selefi - Muhammed b. Salih b. Muhammed ed-Debbâsî. 15 Cilt. Riyad - Damman: Dâr-u Tayyibe - Dâr-u İbn Cevziyye, 1985.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'âs es-Sicistanî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ty.

Ebû Yâ'lâ, Ahmed b. Ali. *el-Müsned*. Dimeşk: Daru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1984.

Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Amr. *Târîhu Ebî Zür'a ed-Dimeşkî*. 1 Cilt. Dimeşk: Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, ty.

Ebû'l-Velîd el-Bâcî, Süleyman b. Halef. *el-Muntekâ şerhu'l-Muvatta*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatu's-Seâde, 1914.

Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Esrem et-Tâî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî. *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*. nşr. Abdullah b. Hamd el-Mansûr. y.y., 1999.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.

Gökçe, Ferhat. *İsnâdlarda Saklı Eserler -Humeyd b. Zencûye'nin Kitabı't-Tergîb'inin Yeniden İnşâsı-*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2019.

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân - İbn Irâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî el-Mihrânî. *Tarhu't-tesrîb fi şerhi't-takrîb*. 8 Cilt. Tab'atu'l-Mısriyye, t.y.

İbn Abdilber, Ebû Amr Muhammed b. Abdilber. *el-İntikâ fi fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

İbn Abdilber, Ebû Amr Muhammed b. Abdilber. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-eshâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.

İbn Abdilber, Ebû Amr Muhammed b. Abdilber. *el-İstizkâr*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Abdilber, Ebû Amr Muhammed b. Abdilber. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*. nşr. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî, - Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizârat-u Umûmi'l-Evkâf ve's-Şu'ûnu'l-İslâmiyye, 1967.

İbn Asâkir, Ali b. Hasan. *Târîhu Dimeşk*. 80 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1995.

İbn Battal, Ebû'l-Hasan Ali b. Halef. *Şerh-u sahîhi'l-Buhârî li-İbn-i Battâl*. nşr. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2. Basım, 2003.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1952.

İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. nşr. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1989.

İbn Esîr, Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-ğâbe fi ma'arifeti's-sahabe*. Beyrut: Daru'l-Fikir, 1989.

İbn Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî. *el-Müntehab min müsnedi Abd İbn Humeyd*. nşr. Subhî'l-Bedrî es-Sâmirî - Mahmud Muhammed Halîl es-Saîdî. Kahire: Mektebetu's-Sünne, 1988.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak. *es-Sahîh* 2. nşr. Muhammed Mustafa el-Â'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı., 2003.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *Zâdu'l-meâd fi hedy-i hayri'l-ibâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 17. Basım, 1994.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ty.

İbn Münzir, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim. *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ ve'l-ihtilâf*. nşr. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf. 6 Cilt. Riyad: Dâr-u Tayyibe, 1985.

İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *el-Müsned*. nşr. Abdulğafûr b. Abdilhak el-Belveşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1991.

İbn Sâ'd, Ebû Abdillah Muhammed b. Sâ'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

İbn Salâh, Osman b. Abdirrahman. *Mâ'rifetu Envâ'i ulûmi'l-hadis*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İclî, Ahmed b. Abdullah. *Marifetu's-sikât*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1985.

İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillah. *Marifetu's-sahabe*. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998.

İşbîlî, Muhammed b. Abdillah. *el-Mesâlik fi şerhi Muvatta Mâlik*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2007.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*. yy., ty.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* 7. 10 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 7. Basım, 1905.

Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî. *el-'Arfu's-şez'i alâ Câmi'i't-Tirmizî*. nşr. Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 2004.

Köktaş, Yavuz. "Hadîs Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine". *Marife* 1 (Bahar 2002), 149-170.

Köse, Saffet. "Eş'arî, Ebû Bürde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 443-444. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Köse, Saffet. "İbn Vehb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/441-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ'*. nşr. Muhammed Fuâd Abdulbakî. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.

Mizzî, Yusuf b. Abdurrahman. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1980.

Muhib et-Taberî, Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ğâyetü'l-ihkâm fi ehâdîsi'l-ahkâm*. nşr. Ahmed Hamza Zeyn. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Mübârekfûrî, Ebü'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm. *Tuhfetu'l-ahvezî bi şerh-i câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ty.

Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. nşr. Abdu'l-Fettah Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebu'l-Matbuâtî'l-İslâmî, 1986.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc şerh-u Sahîh-i Müslim b. Haccâc 2*. 18 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1972.

Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-. *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*. nşr. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.

Özel, Ahmet. "Mâlik b. Enes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/506-513. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

San'ânî, Ebû Bekir Abdurrezzak b. Hümam. *el-Musannef 2*. nşr. Habîbu'r-Rahman el-Â'zamî. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Baskı., 1983.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Lüm'a fî hasâisi'l-Cum'a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mû'cemu'l-evsat*. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ty.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mû'cemu'l-kebîr 2*. 25 Cilt. Kahire: Mektebet-i İbn Teymiyye, 2. Basım, 1994.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî te'vili'l-Kur'an*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2000.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Yıldız, Abdullah. "Serahsî'nin Hadis Anlayışı - II Nesh ve İhtilafu'l-Hadisle Alakalı Meseleler". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7* (1999), 256-298.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Mîzânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifeti li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri, 1963.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 3. Baskı., 1985.

Kur'ân Yolu, (23.04.2020). <https://kuran.diyaret.gov.tr>